

A Széchenyi-cultus jelentősége.

Írta és a Széchenyi-cyclus megnyitó ülésén november 12-én felolvasta:

GAAL JENŐ.

A társadalmak fejlődése nem a véletlen és nem is csupán eróműtani tényezők eredménye. Az emberi nem egyik főjellemvonása, mely azt minden más teremtménytől megkülönbözteti, hogy haladásához saját közreműködése és feltétlenül szükséges, sőt egy bizonyos ponton túl annak mértékétől függ emelkedésének nemcsak foka, hanem még lehetősége is.

A cultura voltaképp ennek a folytonos közreműködésnek sikeres megvalósításában áll. Ha ez csekély mértékű, az emberek kisebb-nagyobb csoportjai igen sokáig csaknem az állati lét alacsony színvonalán maradnak. Sőt, ha a culturának magasabb fokára emelkedtek volt is fel, de azután a fejlődésnél más, mint a külső környezet felületes hatása, már nem jelentkezik, az emberek belső közreműködése pedig elmarad, vagy csak nagyon ellanyhul is, a régibb erőfeszítések árán szerzett cultura könnyen hanyatlásnak indul, vagy a legjobb esetben az megcsontosodik és több ezer évig is egy állapotban pang. Mind a két esetre számos példát mutat fel a világtörténelem.

Nagy baj mind a kettő, mert a nemzeti létet fenyegeti, vagy legalább is mélyen megalázza. Az emberi társadalom folytonos haladásra lévén utalva, ha ennek a nagy természeti követelménynek valamely társadalom nem tesz eleget, azért meg kell lakolnia.

Ez a haladás a fejlődés abban a fázisában, ahol a civilisait nemzetek manapság vannak, főleg és első sorban – éppen az önkéntes közreműködés fontosságánál fogva – a szellemi és erkölcsi tényezők czélszerű együttes hatásának eredménye. Mostanság már az emberek egymásra gyakorolt

befolyása bír döntő hatással a fejlődésre nézve. Ez nem tagadása a nagy természeti milieu alakító erejének, hanem csupán tüzetesebb megállapítása annak. Úgy vagyunk alkotva, hogy minmagunk által is fejlődjünk. Két idegen gondolat egy harmadikat szül. Hasonlít, gyakran azonban nem is hasonlít hozzájuk. Azokból keletkezett, de velők még sem azonos. S ha már létezik, akkor alkalmas arra, hogy további ilyen képződményeket idézzen elő. Az eszmeáramlatokból tettekben nyilvánuló mozgalmak keletkeznek, melyek a társadalom képét módosítják, vagy talán teljes átalakuláson hajtják keresztül, ami ismét új fejlemények beláthatatlan sorának képezi indító okát.

Az ily eszmeáramlatokat pedig oly emberek indítják meg, akiknek a közszükséget kielégíteni alkalmas gondolataik vannak, melyek ennél fogva a közfigyelmet felkeltik, s az eszmék tovább fűzésére, ezek során pedig felfogásuk és elhatározásuk megváltoztatására kényszerítenek eleinte egyeseket, akik példája számos és mind számosabb hasonló változásokat von maga után. Minden igaz eszme úgy vájja és szélesbíti ki a maga medrét, mint akár a folyó. Azért nincs nagyobb és maradandóbb sikerű támogatás, melyet nekik nyújthatunk, mintha embertársainknak hasznos gondolatokat adunk s helyes, célra vezető és nemes tettekre sarkaló érzelmeket keltünk fel bennök.

Nagyon találóan mondotta EMERSON, hogy valóban alkotó csak a szellemi és erkölcsi erő. Belőled indul ki és nekem használ, akire sohasem gondoltál. Csak említeni halljuk egy kiváló egyén személyes jelességét, valamely nagy és hatalmas tulajdonságát, s rögtön meglep bennünket azok bírásának, vagy utánzásának vágya, mert mindaz amit ember tehet, versenyre hívja fel a többieket.

Az olyan emberek tehát, akikben sok jeles tulajdonság, nagy értelmi erő, fenkölt lelkület és a dolgok lényegébe való belátás képességével az igaz eszmék gazdagsága lakozik, főleg ha annak a képzeletre élénken ható módon tudnak szóval, tettel, különösen pedig saját példájok által kifejezést adni, nagygyá lehetnek az egyetemes és mélyreható befolyásnál fogva, melyet széles körökben gyakorolnak.

Ebben az értelemben igaza van CARLYLE-nek, hogy az

egyetemes történelem, tudniillik mindannak megokolt leírása, amit az emberek e világon valaha végrehajtottak, alapján véve az ily hatással bírt nagy emberek története. Ők voltak az emberiség vezetői, képzői és átalakítói. Mindaz, amit mint emberi alkotást szemlélhetünk: az ő gondolataiknak és törekvéseiknek úgyszólván ruhátöltése. Isteni adomány tehát az a benső, szerves viszony, melyben a nagy emberekkel áll a társadalom. Hiszen hacsak felületesen tekinthetünk is rájuk, lehetetlen, hogy valami hasznunk ne legyen belőle. Olyanok ők, mint a fény és meleg éltető forrása, amely hatásának kitéve lenni jó, hasznos és kellemes nekünk.

De maradandó befolyást csak a valóban nagy emberek gyakorolnak. Három ismérve, criteriuma van az ily nagyságnak. Az első ezek közül az, hogy tudnak hinni. Ez alatt nem csupán, sőt nem is főleg a vallásos hit megnyilatkozását értem, hanem azt a bizva bízó odaadást, melylyel eszményeik felé törekedni képesek. Csak a feltétlen hit az, mely arra képesíti őket, hogy ideáljaik megvalósításáért lelkesedve, szívós kitartással folytassák küzdelmüket, ami azután másokat is megnyer nekik és céljaiknak. A skepticizmus soha nem alkot és nem hódít. A kétely cselekvésre és áldozatok hozatalára nem hangol, s az erő érvényesítése helyett tartózkodásra, ellankadásra, erélytelenségre vezet. Nincs oly hívő fanatikus, a kinek követői nem lettek volna, ellenben a kételkedés a velejáró lelki nyugtalanság folytán nem alkalmas arra, hogy tömörítse az embereket. De valódi nagy hatást az is, aki bizva s bízó küzdelemmel törtet előre, maradandóbb módon és széles körökben csak úgy gyakorol, az emberiség vezetői közé tehát csak akkor számítható, ha mintegy a természet intelme szólal meg eszményeiben. Második kelléke tehát az emberi nagyságnak az igaz őszinteség. Minden, ember és minden nemzet életében az a döntő mozzanat, hogy miben hisz. Ha valaki képes megmondani, hogy azoknak mi a hitvallásuk, akkor könnyű szerrel megmondhatja azt is, hogy mit fognak tenni, s különösen, hogy mi lesz cselekvésüknek főiránya. Ha tehát embert vagy nemzetet meg akarunk ismerni, mindenekelőtt azt kell kérdeznünk, hogy miben hisznek? Mert az érzelmek a gondolatoknak, a gondolatok pedig az akaratnak és tetteknek szülői.

És a harmadik ismérve az emberi nagyságnak az, hogy a körülmények csak megnyilatkozásának formáit, de nem lényegét szolgáltatják. A valódi nagy ember ilyennek születik, felruházva mindazokkal a tehetségek és képességekkel, amelyek együtt alkotják a nagyságot. Az arravalóságok közt is van különbség s azok hatása természetesen a legjelentősebb akkor, ha a nekik leginkább kedvező körülmények közt érvényesülnek. De az igazán nagy emberekben az arravalóságok oly számmal vannak meg, hogy ha más és más viszonyok közt kell is működniök, befolyásuk az adott különféle helyzetekben egyaránt nagy lenne.

Igen találóan bizonyítja ezt CARLYLE a hősokról irt remek előadási sorozatában, midőn azt kérdi, hogy nagy szívének izzó érzelmeivel a lángeszű Mirabeau más körülmények közt miért ne lehetett volna nagy epikus költő? Napóleonnak oly átható szavai vannak, melyek hasonlítanak az austerlitz-i ütközethez. Dante nagy diplomata is lehetett volna. Petrarca és Boccaccio kiváló diplomatai szolgálatokat tényleg tettek is, Burns, a nagy tehetségű dalköltő, más körülmények közt egy másik Mirabeau lehetett volna, Turenne éles lángelméje oly okos és megkapó dolgokat mondhat vele, melyek hasonlítanak a Johnson Sámuel kijelentéseihez. És vajjon mi az, amit Shakespeare nagyszerűen nem tudott volna elvégezni? Az emberiség hősei vagy vezetőinek és átalakítóinak nincsen körülhatárolt szűk hatáskörük. A nagy férfiak az őskorban oly egyetemes nagy benyomást tettek a maguk népére, hogy az a nálok jelentkező értelmi és érzelmi nagyságot isteníttette és imádta bennök. Később az ily emberek már csak mint isteni ihlettel felruházott próféták, látnokok vezettek. Az emberi nagyságnak ez a két szerepköre ma már teljesen a múlté. A jelennek vezető nagy emberei a nagy tudósok, lelkesek, költők, a nagy hadvezérek, írók, művészek, a nagy fejedelmek, államférfiak és törvényhozók hivatásának körében alakítják át és fejlesztik a társadalmakat. És valószínűleg ez a jövőben is így lesz, mert az igazi vezető nagyság híjával az emberiség soha sem fog boldogulhatni. Jól mondja egy kitűnő amerikai író, hogy a jó emberek igazlelkűsége tartja fenn az emberek világát. Ha e mellett a jó ember lángelmével is bír, melynélfogva az érzékfeletti régiók természetvizi-

gálójává lesz, s azokról térképet készít, melyen a haladás iránya biztos kézzel van megjelölve, a legnagyobb hatással lehet kortársaira és az utókorra egyaránt. Ő népének talán úgyszólván főpapjává lesz, aki az igazság érvényesülését előmozdítván, lelki békéjét adja vissza, vagy annak legmagasabb értelemben vett fejedelme, aki új felfogást teremt, és annak alapján a réginél megfelelőbb társadalmi alkotmányt ad nemzetének. Az ilyen emberek a természet legnagyobb és megfejtve, a leghasznosabb titkának feltárása által megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek fajuknak, miután azokat természetes helyzetökkel és saját magukkal ismertetik meg. Archimedesi pontot teremtenek számára, melynek segítségével a tévedések egész világát lesznek képesek sarkaikból kiemelni.

Mi lehetne természetesebb tehát, mint az, hogy az ilyen férfiak tiszteletet gerjesztenek s belőlük az emberi nagyság és az emberi haladásnak cultusa indul ki. Ez a cultus egy vagy más alakban mindig megvolt és mindig meglesz. Önkéntelenül hajlunk meg az emberi nagyság mint valami magasztos előtt. Ez az önkéntelenség onnan van, mivel az ember emelkedést érez, ha a magánál magasb előtt tiszteletet tanúsít. Nincs az ember szívének természetesebb, de egyúttal áldásosabb és nemesebb érzelme annál. Az oly korszakokban, midőn az ily cultus iránt nincs érzék, a hitetlenség, a kétkedés vesz erőt az embereken. De akkor a társadalom nem is fejlődik, nem javul, hanem züllőfélben van és hanyatlik. Az alkotás helyett rombolás következik be, és a békés reformok áldását a pusztuló forradalmak átka váltja fel.

Íme, mily nagy része van a saját igazi javunk gondozásának is abban, ha a vezető nagy emberek emlékének és eszményeinek cultusa elől nem zárkozunk el.

Ha már most azt vizsgáljuk, hogy a mi hazánkban kinél találhatók fel leginkább a vezető nagy emberek imént jelzett ismérvei, t. i. a rendíthetetlen hit a maguk eszményeiben, a hatásra alkalmas tehetségek halmozódása és az a tulajdonság, hogy a nagy természet követelményeinek hű, de egyúttal kiváló tolmácsai lehessenek, azt hiszem, anélkül, hogy a többi jelesek nagyságát azért le keltene szállítani, minden kétség felett áll e részben gróf Széchenyi István határozott elsősége és az egész magyar nemzet egyetemes cultusára való hivatott-

sága. Ezt jeleseink legnagyobbjai vallották és hirdették már az ő életében, halála után pedig mind jobban átérzi mindenki, aki valójával és szellemével közelebbről megismerkedik. Első megjelenése közéletünk terén a kijelentés malasztjaként hatott és életre keltett egy haldokló nemzetet. Az ő küldetéséről maga adta a legmegkapóbb képet, mondván, hogy akik vele nincsenek megelégedve, azoknak nem kivan egyebet, mint hogy nála jobb tanácsot adjanak, nagyobb bölcseségre oktassanak, továbbá, hogy a saját példájuk által jobban erősítsék meg azt, amit hirdetnek. Akkor leghívebb tanítványuk ő lesz és nem fogja kérdezni azt sem, hogy ki bízta rájuk ezt a szerepet? A vezérek szerinte sem tolhatják fel magukat erőszakosan ilyenekül. A vezérségre az emberek voltaképp születnek s azokká akkor válhatnak, midőn kötelességükhöz híven eszméik és javaslataik feltárása útján jelentkeznek. Galileire senki sem bízta, hogy a földnek forgását saját tengelye körül találja ki, sem Newtonra, hogy a nehézkedés törvényét fedezze fel, sem Franklinra, hogy az égből a villámszikrát, a zsarnokoktól pedig a bitorlott jogart ragadja el. Ők halhatatlan pályájukat minden különös jogcím, protectio és kinevezés nélkül futották meg. De megbízatásuk azért, és pedig a valóban legmagasabb helyről, mégis megvolt arra, hogy az emberiséget bizonyos irányokban felvilágosítsák és vezessék. Egy hősieles érzelmű, erős agyvelőben tudniillik oly vonzerő rejlik, hogy az, mint a nap a bolygókat, számtalan emberi lényt köthet magához. így azután meglesz hatalma arra is, hogy egymaga jelölje ki századának útját, vagy nemzetének életét századokkal hosszabbítja meg.

Soha nagy hivatás határozottabban és teljesebben nem jelentkezett az újabb időben, mint a Legnagyobb Magyaré. A saját ilyen hivatását senki sem fogta fel oly öntudatosan és találóan, s annak senki sem adta magát oda oly tökéletesen, mint ő. Erre őt első sorban hegyeket is megmozgatni alkalmas hite eszményeiben és magasztos erkölcsi felfogása képesítette, melyhez a folytonos vértanúságig hű volt mindig és az maradt tragikus végső pillanatáig.

Ideáljainak szentül tartása bírta reá őt arra, hogy kizárólag hivatására rendszeresen egy egész lustrumon át készüljön attól az első percztől fogva, midőn azt felismerte. Felfogása az

volt, hogy mi halandó férgesek csak eszközök vagyunk az égi hatalom kezében, és kénytelenség, hogy a reánk mért küldetés útját megfussuk. Erre az útra tőle telhetőleg felkészülten lépett, de később sem szűnt meg soha minden feladatára lehetőleg jól elkészülni. Gyanút vagy kételyt lelke nem tűrt, és ha ez feltámadt benne, addig nem nyugodott, míg el nem oszlatta. Tanácsot kért és fogadott el, meghallgatott minden véleményt, de végül mindent, amit tett, előbb saját magában érlelte meggyőződéssé, melyet joggal mondhatott sajátjának, mert tépelődő és önkínzásra hajló természete mellett véres verejtékkal szerezte meg azt. Ezért volt meggyőződéseinben hajthatatlan. Ő maga mondta, hogy az axióma szilárd-ságához hasonlóan bízik nézetei kizárólagos helyességében. Semmi sem jellemezte jobban, mint az igazság cultusa és a valónak mindenk felé helyezése, melyeknek akkor is hódolt, midőn a valónak közlése a saját hátrányával járt. Positiv irányú vallásos lelkülete bölcselkedő hajlama mellett is gyakran feltétlenül uralkodott rajta. Ifjúkori leveleiből látjuk és a protestáns Wesselényitől tudjuk, hogy az önfeledt áhítat milyen külső jeleinek mutatásával imádkozott. Volt ájtatosságában valami rajongás, melynek értelmét a vallásról szóló elmélkedései közt igyekszik megmagyarázni, mondván, hogy a vallásnak külsőségeit sem szabad mellőzni, mivel a tömegek csak ezek által bírhatók a vallás lényege iránti tiszteletre. Hogy Széchényi ez utóbbira fektette a fősúlyt, azt vallási tökéletes türelmessége a legjobban bizonyítja. E részben világosan így nyilatkozik: Az Isten nagy, számtalan út vezet hozzá. Egyedül ő látja < bensőnk tiszta vagy tisztátlan voltát. Mi gyarló, homályosan látó emberek nem tehetünk józanabbul, mintha egymás iránt türelmet tanúsítunk, mert csak utóbb fog elválni, hogy kinek volt inkább igaza. Nincs kárhuzatosabb bűn, mint a vallásos türelmetlenség. Felebarátainkat szolgálni, a természet ajándékait bölcsen használni: annyi, mint Istent tisztelni és parancsainak engedelmeskedni. Aki ezeket híven teszi, az becsületesen futja meg földi pályáját.

Kétségtelen azonban, hogy impressionabilis természete és neveltetése folytán a vallásos külsőségek is mély benyomást tettek reá. Feltétlen és rendületlen volt hite továbbá a saját hivatásában is, de a hivatást felismerte ő másokban is, mely,

ha ellentétesnek látszott az övével, akkor végzetének tartotta, hogy teljes önfeledtséggel küzdjön ellene. Ez megmentette őt a személyes gyűlölködés alacsonyosságaitól. Legnagyobb ellenfelét, Kossuth Lajost, amint ez maga elismeri irataiban, személyesen nem gyűlölte, sőt egyike volt az elsőeknek, akik tüneményes szónoki és agitáló képességét, nemes szivét és rajongó hazaszeretetét elismerték. Még azok a könyvei és feljegyzései is, melyekben Kossuthot a legélesebben támadta, arról tanúskodnak. De a Kossuth hatalmas egyéniségében ő oly félelmes tényezőt fedezett fel, melynek diadalra jutását végzetesnek hitte a nemzetre nézve. Ő Kossuthot épp úgy a hivatás emberének tartotta, mint önmagát. Csakhogy e hivatástól remegett. Ez magyaráz ki sok mindent, amit kortársai közül csak igen kevesen értettek meg. Ma tudjuk, hogy azok is nagy reformatori hithűségével voltak szoros kapcsolatban. Ő békés, logikus egymásutánban akarta volna a nemzet természetes evolúcióját előmozdítani, s félt a társadalmi és politikai forradalomtól. Mélyen volt meggyőződve arról, hogy Kossuth nem szándékosan, hanem »keblének Istene« által vezetettve, mely azonban a legmegbízhatóbb és legszeszélyesebb bálványként tűnt fel előtte, fogja az országot veszélybe dönteni. Összes, már akkor nagyon megviselt erejének utolsó megfeszítésével, mindenét feláldozva azért küzdött igazán váltig ellene. Ő is tudta és elmondta, hogy másként nem tehetett. Tragikus végének ez az értelme.

A hit mellett a nagy reformátorok második nagy kelléke is megvolt benne: annyi képesség, oly sok arravalóság és oly lángelme egyesült a végtelen nemességű érzelmességgel benne, mint nemcsak nálunk senkiben, hanem világszerte is igen keveseknek, hogy az ész és szív ez a felfoghatatlan gazdagsága volt talán a legfőbb oka annak, hogy a saját kora, melyet jóval meghaladt volt, őt csakhamar félreismerte. Ma egyszerűen csupán végig kell alkotásain és művein tekinteni, hogy a nagy tehetségek és képességek meglepő szerves kombinációját magunk előtt láthassuk. Csaknem ellentétes oly kiváló tulajdonságai voltak az ő szellemi és erkölcsi valójának, melyek megítélése sokakat érthető módon tévedésbe ejtett. Ezek az ellentétek mindazáltal csodálatosképpen kibékültek benne egymással. A magas eszményi felfogás és a bámulatos

gyakorlati érzék, a tiszta etnikai álláspont és a réalpolitikának józan számítása; a legnagyobb áldozatokra kész fajszeretet s az ildomos és vallásos melegségű emberiség; a hitbuzgó keresztény katholicismus és a többi felekezetek iránti legnagyobb türelem; a feladatok egészének szem elől soha sem tévesztése s a társadalmi kérdések legkisebb részleteit megillető fontosság átérzése; kitűzése a legmerészebb végcéloknak, de e mellett az azok megközelítéséhez vezető tekervényes utakon szükséges okos egymásután megjelölése és megtartása; a legnagyobb nemes becsvágy s a tisztult menyei élvezetek utáni sóvárgás, de egyúttal a teljes megfélemezés Önmagáról; a barátság és szerelem iránti legnagyobb fogékonyság s a polgári erény és tisztesség által parancsolt önfeláldozó lemondás azokról, helyettük pedig a nemzetért szenvedett folytonos vértanúságban való kárpótláskeresés: mindezek együttevée képezik azt a nagyon sokáig megoldatlan, némelyek szerint – azt hiszem helytelenül – ma is megoldhatatlannak tartott lélektani problémát, melyet a gróf Széchényi István jellemének lehet nevezni. Ő benne az alkotó lángész és a határtalanul szeretni képes szív embere egyesült. Ezért vált lehetségessé, hogy nála jobban nem ismerte és önzetlenebbül nem szeretete soha senki ezt a nemzetet.

A Széchényi nagyszámú és óriási tehetségeinek méltatására már sokan, elsőrangú írók és szakemberek, vállalkoztak. Csak ismétlésekbe esném, és a jelen pillanatban még akkor is lehetetlen, mert rengeteg feladatra vállalkoznám, ha csupán a végső eredményeknek, melyekre ők jutottak, egyszerű felsorolására akarnék is szorítkozni. Ehelyett egyszerűen csupán arra az előzetes összefoglalásra, dispositióra utalok, melyben másutt az ő reformatori eszközeit méltatni igyekeztem! Nemzet-újító eszközeinek élén mindenekelőtt a saját példája által hatott. Hogy erre képes legyen, nemcsak folyton tanult, hanem rendszeresen nevelte is önmagát. Első sorban természetesen az ő fellépése korában osztálytársaira kívánt befolyást gyakorolni. Azoknak akarta megmutatni, hogy a magasabb társadalmi állású és vagyonosabb elemeknek az állami és társadalmi élet minden terén mi a kötelességök. Másodszor abból a meggyőződésből indulva ki, hogy az egyén elszigetelve semmi, legfeljebb egy atom, a társadalom pedig a maga tömör

összességében mindenható: politikájának sarkelvévé a társítást, egyesítést és szervezést tette. Az általa létesített nagyszámú egyesületnek és társulatnak azután, míg meg nem erősödtek, állandóan mozgató ereje, lelke és jó szelleme volt. Harmadik nagy horderejű eszköze a társadalom minden rétegével való érintkezésében állott. Eszméinek szolgálatában szakadatlanul agitált és kitaró propagandát folytatott. Faj szeretete, honszerelme s utolérhetetlen szárnyalású becsvágya által sarkaltatva, a reform terére való kilépés első pillanatától fogva haláláig életének minden pillanatát küldetésének szentelte. Nem volt oly nagy és oly kicsiny tényező, melyet, ha annak hasznát vehette, minden alkalmas módon megközelíteni és működtetni nem igyekezett volna. Példájának személyes hatását így szakadatlanul hatványozta. Negyedszer roppant hatású tényezők voltak politikai rendszerében azok az előre jól megfontolt sorrendben, kiszámított hatásra szánt s a legkülönbölegbb jellegű alkotásai, melyek sikerének biztosítása érdekében épp azért nem ismert határt. Végre ötödször általános és társadalompolitikai eszméinek dúsgazdag letéteményét irodalmi művei képezik, melyekkel nálunk az irodalom egy fontos ágát, a politikait teremtette meg, és amelyek együttvéve egy kis könyvtárt alkotnak. Ezekben a nemzetnek csak legújában megbecsült, de még mindig nem eléggé felhasznált közkincese rejlik. Minő szellemi és más képességek voltak íme egyetlen emberben szükségesek, hogy ez eszközöket megteremthesse magának és bámulatos eredménnyel fel tudja használni gazdasztos céljaira. A köztevékenységének utolsó három évében oldala mellől soha el nem távozott Kovács Lajos írja róla idevonatkozóan: »Ott voltam néha órákig dolgozószobájában; szemeim előtt vonultak el az ország és a főváros napi eseményei, egymást váltván fel a politika, az irodalom, az iparvállalatok emberei s mindenkinek mondani, végezni valója volt vele. A bécsi dolgokról nála hívebben senki sem lehetett értesülve. A haza ügyeit részletesebben senki sem ismerte, mert a nemzeti élet minden szálai nála futottak és szövődtek össze. A szív ekkora meleg szenvedélyéről, a lélek ily fokozott tevékenységéről, melynek egyedüli tárgya a haza, az ismeretek ezen gazdagságáról, a felfogások ily mélységéről emberben eddig még sejtelmem sem volt.«

Ezzel kapcsolatban ismételve hirdetem behatóbb tanulmányaim alapján, hogy az összes nemzetek reformátorainak sorában Széchényit valamennyi felett magasan kiemeli az az erkölcsi erő, mely a maga szeplőtlen érintetlenségében, talán az egy Franklint, aki mintaképe is volt, kivéve, egyiknél sem jelentkezik. Bármelyiket tekintjük is a kiváló államférfiak, politikusok és íróknak, akik a maguk nemzetének nagyságát tetteikkel, vagy eszméikkel hathatósan előmozdították, egyiknél sem fogjuk találni, hogy a nagy alapigazságokat, melyek a nemzetek benső életműködésének örökké érvényes elveit képezik, egész életükkel összhangzatosan a maguk tisztaságában és csorbitatlan erkölcsi tartalmukkal úgy hirdette volna, mint a Legnagyobb Magyar. Becsesebb ez a szellemi és erkölcsi hagyatéka mindennél, amit nemzete örökölt tőle. Ezek a képességei együtt képezték szilárd alapját annak, hogy a körülöttünk és bennünk levő nagy természeti erők rendszerének igaz és őszinte szócsöve, sőt harsonája legyen nemzete részére, midőn annak jogát a külön, önálló létre és ennek becsét az emberiség szempontjából is felismerte.

A vezető nagy emberek ez a harmadik eriteriuma is meg volt Széchényiben. A való, az igaz, a szép és nemes iránti feltűnő érzék, az emberek és dolgok lényegének éles megfigyelése és felismerése, a kérlelhetetlen logika – eredetileg ideges természete mellett is – uralkodó elemei páratlan akarat-erővel s öntudatos nagy fáradtsággal egyensúlyban tartott komplikált lényének. Már ő maga mondta, hogy egyes könyveit csak a maguk egészében lehet megérteni. Báró Kemény Zsigmond ezt kiterjeszti összes műveire. Én pedig fennen valom és bizonyítani is megkísérletem, hogy mindenben, amit mondott, írt, tett vagy alkotott, egységes és fenséges rendszer van és pedig azért, mivel meg volt a hivatása arra, hogy a magyar nemzetnek a természet múlhatlanul teljesítendő, tehát arra nézve életérdekű követelményeit félreérthetetlen világossággal és szabatosan formulázva tolmácsolja. Műveinek számos helyén egész okoskodásának kiindulópontjaiként a természetet mutatja be. Munkáiban oly határozott nyilatkozatok foglaltatnak e részben, melyeket azután egész logikus rendszere megerősít. »Az igazságot – írja a »Kelet Népében« – (176 1.) megtalálni semmiben sem lehet, míg tudományunkat más-

honnan akarjuk meríteni, mint a változhatlan természeti törvényekből. Egyedül innen háramlik bölcsesség és boldogság az emberi nemre. Ebből a forrásból fakadt a maga megnyugtató és sorsunkkal kiengesztelő tanításaival a keresztény vallás is. Vegyük ennél fogva anyagi és szellemi tekintetben egyedül a természet útmutatását kalauzul, mert az változhatlan elvek szerint a teremtmények minél nagyobb számának tökélyére és így jólétére is kiszámítva irányul.« »Közelítsünk mindjobban a természet törvényéhez« – írja a Stádiumban. Megint a Kelet Népében azt mondja: »De egyedül a nagy természet törvényeit teljesítjük, ha a léleknek kifejtett gazdagságait tesszük boldogságunk alapjává. »A legnagyobb műveltség legközelebb jár a természethez. Az igazi bölcs az, aki a természet útjáról sohasem tér le«. A Hitelnek egy más helyén ez áll: »Maradandó sikere csak annak van, amit természetes renddel kezdtünk és folytattunk. Mikor a magyar nemzet újra lélekzeni kezdett és nemzetiségét felkarolta, a hosszú önfeledés után csak a természet szent útjára tért vissza. A társadalom terén is annak törvényeit kell teljesítenünk, mert az alkotmány és országlás berendezése sem függ önkényunktől. Az ember társulásra van teremtve. A társulás alapjellege az örökkévalóság. A magánember – az egyén ~ semmi, csak a társadalomra való hatása által lehet hosszú életű. Azonban nem önkényunktől függ a társadalom és az állam jóléte; nem tetszésünk és jószívünk óhajtásai döntenek, hogy az embereket miként igyekezzünk boldogítani. Vannak a természetnek dönthetetlen szent törvényei, melyek útján lassanként megközelíthetjük a tökélyt. Kell, hogy minden eljárásunk és törekvésünk alapjait az igazság képezze. Mindenkinek közre kell a társadalmi munkában működni. Minden reformot tehát az embernél és különösen önmagunknál kell kezdeni«.

Nem több ez idézetsorozat, mint az ő rendszerének alaphangja, de azt hiszem már azáltal is sikerült kimutatnom, hogy Széchenyi egész okoskodása a lehető legszilárdabb és legpositivabb alapon, a természetnek úgyszólván revelatioján nyugodott. Nem meglepően újak az ő eszméi, de az ember és társadalom természetét helyesen jelző örök igazságok, amelyek különösen becsesek nekünk, mivel Magyarországra és a magyar nemzetre alkalmazvák tüzetesen. Ez eszmékből,

de mellettük alkotásainak és egész közéletének szelleméből egy oly tökéletes rendszer alakult ki, amely szerint ő élt és dolgozott azon, hogy a magyar népiségből egységesebb szerves társadalom/ abból pedig a solidaritás érzete által összetartott nemzet legyen. Ő azt a rendszert külön nem írta meg, de tudta, hogy létezik. Hiszen öntudatosan dolgozta ki magának. Számtalanszor hivatkozott reá. A Világ (436. 1.) és a Stadium (17) egy-egy helyén ezeket mondja: »Ha valaki mindazt, amit én írtam vagy érintettem, pártatlanul és szenvedelem nélkül átgondolja és elégtelen okoskodásaimat rendezni, meg fogja érteni a természetes egymásra vonatkozó eszméimet«. »Az Úristent arra kérem, adjon mindazoknak, akik, mint én, csak a valónak ereje által akarnak győzni, ha nem is mi találtuk fel azt, de annak feltalálását itthon elő akarjuk mozdítani, elég tehetséget arra, hogy szelíd okoskodásaink segítségével a más-ként múlhatatlanul bekövetkezendő végzetes gyásznapokat elhárítsuk az országtól«.

Egy gyakorlati nagy bölcsész lép e rendszerrel a magyar nemzet elé, hogy a mindenség, a világegyetem, az Alkotó és összes teremtményei közt fennálló viszonyt, amennyiben emberek által felfogható, az anyag, a szellem s az erkölcsiség óriási és kicsiny problémáit a társas élet követelményeinek kifejtése közben megmagyarázza. Lángelméjének fénye, továbbá ember-, és különösen fajszeretetének izzó heve képesek lánggra lobbantani a fogékony kebleket. Azonkívül a vele való benső érintkezés üdvös akaratnyilvánításra és az egész életre kiható hazafias és emberies fogadalom tételére hangolja az ép érzésű olvasót és szemlélőt. Érthető tehát az az átalakító hatás, melyet a magyarságra a múlt század második negyedében gyakorolt. Szent meggyőződésem, hogy erre a hatásra ma is szükség van, és hogy azt – megfelelő módon előkészítve – napjainkban ismét fel lehet idézni! Hazánk nagy regenerátora mélyen meg volt győződve arról, hogy a magyar nemzetnek politikai, közgazdasági és közművelődési súlyos viszonyai között a fennmaradásra és a haladottabb életképes nemzetek sorába való léphetésre csak úgy van kilátása, ha a társadalomban rejlő összes őserőket sikerül oly hasznos közreműködésre serkenteni, melynek folytán a szétszaggatva tengődő népiségekből egységes, öntudatos, testileg, szellemileg és erkölcsi tekintetben is egészséges, erős és gazdag nemzet válik. Fajunk

pótolhatatlan jeles tulajdonságainak megtartása mellett végzettségé válható hibáiból annak ki kell vetkeznie s mindazon polgári erényeket fel kell vennie magába, a melyek más nemzeteket nagygyá tettek. Bármennyire buzgón óhajtotta is a magyar alkotmányosság fejlődését és megszilárdítását, a főszűlyt mégis a magyar társadalom gyökeres átalakulására fektette, ezáltal akarván szilárdabb alapot biztosítani a jövőben amannak is. A magyar nemzetet vissza akarván adni önmagának, azt mint önálló kulturai alanyt az emberiségnek megmenteni óhajtotta. Nem hiába jártja világrengető hadjáratokban már kora fiatalsága idején az altruizmus iskoláját; ő annak valószínű személyesítőjévé lön. Mindig hirdette azt a világtörténelmi tanulságot, mely szerint annak a fajnak, mely élni akar, bármily nehezére essék is, a nemzeti lét összes követelményeit okvetlenül teljesítenie kell. Ezzel kapcsolatosan ismételve mondta a törvényhozás termében, hogy: »az a nemzet létezik mint ilyen valóban s emelkedik folyton magasabbra, melynek lehető legtöbb fia él hű kebellet a honért."

Ezen eszméknek sajnos csak rövid ideig tartott, megszívlelése folytán általa lettünk összetört és már-már végképp elalélt népiségből nemzeté. Ő adta vissza önbizalmunkat, s midőn szellemét belénk lehelte, csaknem elhalt életerőnk oly lendületre ébredt, melynek gyorsult ütemben való jelentkezése benne – mint később bebizonyult, alapos – aggodalmakat keltett. Mikor aztán a nemzet tanácsaira nem hallgatván, katastrofaszerű bonyodalomba került, hazájáért lángoló elméje önmagát semmisíté meg.

Vonjuk le, mi később jött nemzedék, ebből a vértanúságból az üdvös nagy tanulságot, melyre jelen aggasztó viszonyaink között annyira utalva vagyunk. Hazánk helyzete ma is súlyos. Az négy sarkán ki van gyuladva. Kettőn még csak föld alatt ég, de a másik kettőn már lánggra lobbant az a tűz, mely Szent István koronája birodalmának területi épséget is fenyegeti. Az ország törzsét pedig szű eszi, s pusztításának haladása nem is észrevétlen, mert azt mindenki észlelheti, aki látni akar. Ellenségeink benn az országban és azon kívül nagy számmal vannak és folyton szaporodnak. Belső viszályaink és más bajaink folytán tekintélyünk alább száll. Ismételve vágják szemünkbe, hogy a magyarság nincs hivatva a hegemoniát, annál kevésbbé a suprematiát gyakorolni ez államban, mivel az erre való magasabb rendű tulajdonságokkal kisebb mértékben bír, mint

ahhoz okvetlenül megkívántatnék. – Ennek már csak kételyként való felmerülhetése is veszedelem. A mi fölényünknek itt minden kétség felett kell állani és pedig folyton határozottabban.

Térjünk hát vissza Széchenyihez. Hallgassunk szavaiban a nagy természet és Teremtőjének komoly intelmeire. Ne tapossunk az ő hagyatékában rejlő roppant kincs felett tompa közönynyel, hanem emeljük és használjuk fel azt. Tegyük egységessé a magyar társadalmat világfelfogásban, eszményekben, törekvésekben, összetartásban, faj-és emberi szeretetben. Ne tévesszük soha szem elől azt az ideális magyarságot, melyet ő festett mintaképül magának és nekünk. Mint az ő korában, jó és becsületes magyar honpolgárnak lenni, ma is nehéz, de nem lehetetlen. Kövessünk el mindent, hogy oly nemzetté váljunk, mint a minővé ő akart nevelni bennünket, amelynek nem csupán nagy állami kereteink betöltése mellett számunk gyarapítása, műveltségünk, hatalmunk fokozása aránylag rövid idő alatt lehetséges, hanem amelyben vonzó, megnyerő, fenkölt és hasznos valója folytán az egész emberi nemnek öröme telik sok-sok emberöltőn át, sőt még akkor is, ha csak nevünk, érdemünk, s tetteink és alkotásaink emléke fog élni már.

Szóval, tegyük a Széchenyi szellemét magyar nemzeti geniussá. E végből tízszeresse meg minden fiatal a maga munkaerejét, az öregek pedig, amíg csak lehet, térjenek vissza még a sir széléről is, hogy tapasztalataikkal szolgálják ezt a nagy múltú nemes és ha, az oknak hódol, vagyis okos lesz, hogy jövőre is hivatott nemzetet.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület ezt a célzt akarja szolgálni a Széchenyi eszméinek három téli évadon a magyar művelt társadalom köreiben való terjesztésére és elemzésére hivatott előadási cyklussal, melyben irodalmunk, közéletünk kitűnőségei működnek közre és amelynek végeztével az abban elhangzott összes előadások magyar és franczia nyelven a hazai és külföldi könyvpiaczokon is meg fognak jelenni. Ennek a közczélnak minél teljesebb elérhetése végett kérjük a nagyérdemű közönség szíves támogatását. Ezekből volt szerencsém felfogásomat a Széchenyi-cultus valódi jelentőségéről a mélyen tisztelt hallgatóság előtt kifejtteni.

A választójogi reform.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület válaszfelterjesztése a kormány-
elnök felszólítására.¹⁾

Írta: AJTAY JÓZSEF.

A közel jövőben a magyar törvényhozásnak az utolsó évtizedek talán legfontosabb, e nemzet jövődjének fejlődésére legnagyobb hatású reformját: a választási reformot kell megalkotnia.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesületet – amidőn e kérdésben a kormány részéről történt felhívás folytán állást foglal – az az irányelv vezeti, hogy pártszempontokon felülemelkedve, a közéleti jelszavaktól magát teljesen emancipálva, e kérdésben az elméleti kutatás, a nemzetközi összehasonlítás és a gyakorlati tapasztalatok gazdag eredményeit felhasználva s hazánk, nemzetünk, társadalmunk helyzetét, fejlettségi fokát és fejlődésének irányát szigorúan mérlegelve, a tárgyilagos, nyugodt tudományos álláspontot szolgáltassa meg és a kérdés lehető objectív megvilágításával siessen segítségére annak a törekvésnek, amely a választási reformot progressív szellemben, állami és nemzeti létünk megszilárdulása s a fokozatos, békés fejlődés érdekében kívánja megvalósítani.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület az 1909. évi november hó 10., 17., 24.-én és december hó 1.-én tartott szaktanácskozásai során a választójog kérdését igen behatóan és a fent kifejtett szempontok szigorú követésével megvitatta. Az itt elhangzott eszméknek gondos mérlegelés útján való felhasználásával, a dominálón kifejezésre jutott felfogások

¹⁾ E munkát az egyesület jogügyi bizottsága és választmánya által elfogadott szöveget tartalmazza.

kellő honorálásával – mintegy e szaktanácskozások leszűrt eredményeképpen – álláspontunkat a következőkben körvonalozzuk, illetve a választói jogra vonatkozó megállapításainkat a következőkben adjuk:

A modern állam fejlődésének tudvalevőleg az az iránya, hogy tagjainak egyre szélesebb körére és egyre számosabb viszonyára foly be szabályozólag. Másrészt az is egyre világosabbá válik, hogy a legszélesebb néprétegek érdekei esnek leginkább egybe az állam, a nemzet egyetemes érdekével. Ez vezet ahhoz a gondolathoz, hogy az egyre mindenhatóbbá váló állami közakarat kialakulásában befolyást kell biztosítani azoknak a széles rétegeknek is, amelyek érdekeit az állami tevékenység minden vonatkozásában érinti és amelyeknek érdekei egyúttal a nemzet érdekei is.

De a kulturális fejlődés is nagy lökést ad az állami élet demokratikus berendezésének, mert öntudatra ébreszti az egyéneket és vágyat kelt bennük, hogy saját sorsuk, életük folyására az állami akaratra való hatás útján is befolyást gyakoroljanak. A cultura terjedése kedvez az önkormányzati szellemnek és vele a választójog általánosításának.

A gazdasági és szociális viszonyok alakulása pedig közvetlenül gyakorol nyomást abban az irányban, hogy a parlamenti választói jog minél szélesebb rétegekre terjesztessék ki, mert a modern ipari államokban nagyhatalommá lőn a számra, gazdasági és kulturális erőre nézve hova-tovább jelentékenyebbé váló negyedik rend: az ipari munkásosztály, amely tömör szervezetével ellenállhatatlan erővel kér bebocsáttatást az alkotmány sáncaiba.

A modern állam fejlődésének jelzett iránya, a kulturális előrehaladás, a gazdasági és szociális viszonyok alakulása alkotják tehát azokat a mélyen fekvő rugókat, amelyek ellen-súlyozhatatlan, föl nem tartóztatható erővel hajtják az egyes államokat a választójog demokratizálása, azaz a választójognak egyre szélesebb rétegekre való kiterjesztése, általánosítása felé.

Jellemző ez áramlat erejére, hogy bár kiváló elmék, jeles államtudományi írók erős és sok tekintetben jogosult kritikában részesítik az általános választói jogot, bár elfogulatlanabb hívei is kénytelenek elismerni az általános választói jog súlyos

hibáit, veszedelmes fogatkozásait és bár az élet mindezt máigazolta és a választói jog általánosításához fűzött nagy reményeket szétfosztotta: mégis ezt az áramlatot útból, előrehaladásából eltéríteni nem lehet. Úgy hogy ma már a választójog kérdésével foglalkozó legjelesebb elmék a megoldást nem ez áramlat meggátlásában avagy visszaszorításában keresik, hanem inkább ez áramlat szabályozásában, és pedig: *1. a választói jognak az általánosság helyesen értelmezett elvével összhangzó korlátozásában és 2. a választójognak oly módon való szervezésében*, amely a nemzet értékesebb, értelmi, erkölcsi és gazdasági erőben súlyosabb, tehát az állami életben irányító szerepre egyenesen hivatott, de természetszerűen számra nézve gyengébb elemei részére is biztosítja az őket jogosan megillető befolyást az állami közakarat kialakulására.

Ami a választójog természetének megállapítását és ebből folyó szabályozását illeti, ma már az államtudományi írók majdnem kivétel nélkül arra az elvi álláspontra helyezkednek, hogy *a választói jog nem az ember veleszületett joga, az emberi minőséggel és az egyéni szabadsággal velejáró alanyi jogosítvány, hanem mindenekelőtt közfunctió, a társadalom, az állam részéről jövő megbízás, amelynek szabályozásánál az összesség: az állam érdeke az irányadó.* Azt a kérdést tehát, hogy valamelyik államban milyen legyen a választói jog, nem szabad előre meghatározott elvi álláspontból eldönteni, hanem csakis politikai czélszerűségi szempontokból. *E tekintetben figyelemmel kell lenni a történeti fejlődésre, a népműveltség fokára, a socialis viszonyokra és általában a létező állapotokra.* (PYFFEROEN, MEYER stb.)

Újabbán tért hódít az a felfogás, hogy *a választójog kettős természetű: egyéni jog és egyben közfunctió, közjog.* Ez vezet ahhoz az állásponthoz, hogy a választói jogot meg kell adni minden polgárnak, aki annak helyes gyakorlatára feltételezhetően képes és arra nem méltatlan/ de ki kell abból zárni az alkalmatlanokat és a méltatlanokat. *Az állam minden öntudatos, hasznos, erkölcsileg derék polgára igényelheti, hogy befolyást gyakorolhasson az állami közakarat kialakulására. Viszont azonban a köznek, az államnak is jogában áll, hogy egy olyan jogot, amelynek gyakorlása másokra is, az egészre, az államra is kihat, az egész szempontjából szabályozzon, ennek érdekében megfelelően korlátozzon.*

A két elv: az individuális és a socialis elv összeegyeztetése vezet az általános választói jog helyes fogalmához és adja meg a zsinórmértéket a választói jog helyes concret szabályozásához.

VILLEY mondja jeles választójogi munkájában, hogy az általános választói jogot a szó valódi értelmében mint érintetetlen dogmát feltüntetni absurdum. Az általános választójog elve megtűri a szabályozást, a korlátozást, csak legyen ez a korlátozás általános jellegű, ne szolgáljon osztályérdeket és mindenkit bejuttasson, aki képes e jog gyakorlására és arra nem érdemtelen. Lehetnek e korlátok szorosabbak, avagy tágabbak, szigorúbbak, avagy enyhébbek, ez mind a mérték kérdése, amely változik a tényleges állapotok, az államok adott viszonyai szerint; csak az a főkövetelmény, hogy e korlátozás ne irányuljon osztályok ellen és a választói jog helyesen értelmezett természetéből folyjon.

LEFÈVRE PONTALIS, a francia akadémia tagja, úgy nyilatkozik *Hollandiának* bár *censusos*, de a legszélesebb népréteget is felölelő választójogi rendszeréről, hogy ez képviseli a »jogosult« általános választói jogot a nyelvtani értelemben vett általános választói joggal szemben. MEYER, a német irodalom legjobb választójogi munkájának szerzője, szintén helyesnek mondja a választói jog mérsékelt korlátozását ott, ahol a szűkebbkörű választói jogról most térnek át a szélesebbkörűre.

A politikai tudomány világánál tehát *a választói jog általánosságának elvével nem áll ellentétben az olyan korlátozás, amely a választójog rendeltetéséből, céljából, közfunctiói jellegéből önként következik*. Sőt a választói jog helyes szabályozása egyenesen megköveteli, hogy e fontos közjog csakis azokat illesse meg, akik *a választói jog helyes gyakorlásához feltétlenül szükséges értelmi fejlettség, anyagi függetlenség és erkölcsi feddhetetlenségnek legalább minimális mértékét megütik*.

E korlátozásoknak nincs nagy jelentősége az olyan államokban, amelyeknek népe a szellemi és gazdasági cultura magas fokán áll, mert a gyakorlatban ezek a korlátozások amúgy is csak kevés egyént zárnának ki a választói jogból. Itt a korlátozások már feleslegessé váltak a fejlettebb culturális és gazdasági viszonyoknál fogva. (Németország.) De fontosak e korlátozások az olyan államban, amely culturális és gazda-

sági tekintetben elmaradott és amelynek népelemei e tekintetben nagy eltéréseket mutatnak. Itt a korlátozások mellőzése könnyen arra az eredményre vezethet, hogy a választói jog öntudatos gyakorlására teljesen képtelen elemek nagy tömegei egyes hatalmi tényezők eszközeivé válva, az öntudatos elemek befolyását a közakarat kialakulására teljesen paralyzálják.

A kifejtett elméleti megállapítások alapján hazánk viszonyainak figyelembe vételével a magyar választási reform megalkotásánál *a választói jogosultság szabályozását illetően* a következő irányelvek volnának követendők.

A nyugati államokéhoz képest elmaradott culturalis és gazdasági helyzetünkben önként folyik, hogy bár nekünk e kérdést is haladó szellemben kell megoldanunk, még sem tehetjük magunkévá a jóval haladottabb nyugati államok radicalis, korlátokat jóformán nem ismerő választójogi berendezését.

A fokozatos fejlesztés útjára való lépéstől – fájdalom – elkéstünk, mert [félszázadot meghaladó idő óta a választók körét jóformán nem tágitottuk és választójogi rendszerünket a fejlődés folyamán tovább javítani elmulasztottuk. Most tehát kénytelenek vagyunk – már a socialis béke biztosíthatása céljából is – *a jogkiterjesztés terén nagy lépést tenni előre* és elavult, főleg a vagyoni és adócensusra alapított választójogi rendszerünk félretételével, *modern alapokon újonnan* felépíteni választási jogunkat.

Leghelyesebbnek látszik az általános választói jog modernül értelmezett elvének alapjára helyezkedve, a választói jogot megadni az állam mindama polgárainak, akik rendelkeznek bizonyos minimális iskolázottsággal, anyagi függetlenséggel és erkölcsi feddhetetlenséggel. Ezzel válogatva ugyan, de minden osztály érdemes tagjai választói joghoz jutnának és így a *socialis értelemben vett általánosság elve* megvalósulna. Emellett nemzetünk culturalis és gazdasági fejlődése rendjén a választói jogosultság minden további törvényhozási beavatkozás nélkül, fokozatosan szélesebb és szélesebb körre terjedne, tehát megnyílna az út a jövő fejlődés számára is.

A legfontosabb kétségtelenül a szükséges culturalis census helyes megállapítása és az anyagi függetlenség helyes mértékének felállítása. E korlátozásoknak komolyaknak, kiválasztó hatásúaknak kell lenniök, de nem szükkeblűeknek és legkevésbé

osztályok ellen irányulóknak. E korlátozások mellett be kell jutniök mindazoknak a polgároknak a választásra jogosultak közé, akik erre öntudatosan igényt formálnak és ennek megszerzésére komolyan törekednek. De ki kell maradaniok azoknak, akik erre nem is gondolnak, a választójog hiányát nem érzik és annak lényegét, czélját felfogni sem képesek.

Ami a culturalis censust illeti, az *írni-olvasni tudást sem mint értelmi censust*, „*sem mint a választói jogosultság kizárólagos jogcímét nem tartjuk elfogadhatónak.*

Általában ugyanis, de még inkább a mi elmaradott culturalis viszonyaink mellett az írni-olvasni tudásból a választói jog helyes gyakorláthoz megkívántató elemi culturalis fokra biztosan következtetni nem lehet, hiszen igen soknak tudása e tekintetben csupán neve leírásáig és egyházi imádságos- és énekeskönyvek nehézkes kibetűzéséig terjed. Ezeknek culturalis foka semmivel sem nagyobb, mint azoké, akik írni és olvasni egyáltalán nem tudnak. Azonkívül ez az alap nagyon ingatag és könnyen visszaélésekre vezethet, amint Olaszország példája bizonyítja.

Tisztán az írni-olvasni tudásra, mint egyetlen jogcímre alapított választói jog ellen a socialis egyensúly szempontjából is súlyos kifogást lehet felhozni. Nálunk ugyanis az elemi iskoláztatás csak újabb időben vett nagyobb lendületet és így a férfilakosságnak éppen idősebb, tapasztaltabb, kiforrottabb és vagyonnal bíró részéből sokan nem tudnak írni-olvasni és így a választói jogosultságból kimaradnának. Így kimaradna mintegy 40.000 olyan gazda, akinek 20 holdnál többje van, 116.000 tíz-húsz holdas, 147.000 öt-tíz holdas, 161.000 két-öt holdas gazda és 220.000 földdel, avagy házzal bíró mezőgazdasági munkás, sőt mintegy 30.000 kereskedő és iparos is. Holott a jobban iskolázott fiatalabb nemzedék, amelynek javarésze ma még vagyontalan, túlnyomó részben hozzájutna a választói joghoz.

Sokkal helyesebbnek látszik értelmi census gyanánt a törvény követelményeinek megfelelő elemi iskola elvégzésének igazolását állítani fel.

Minthogy ennek hiteles bizonyítvánnyal való kétségtelen igazolása ma még sok esetben nehézségekbe ütközik, átmenetileg megengedhető volna, hogy azok is felvétessenek a választ-

tók névjegyzékébe, akik az összeíró-bizottság előtt igazolják, hogy írni-olvasni *jól tudnak, azaz, hogy az írni-olvasni tudás náluk nem pusztán mechanikai úton elsajátított ismeret, hanem állandó gyakorlatra valló készség.* Ez igazolás azoknál, akik 1886 előtt születtek, *anyanyelvükön* történhetnék, azoknál pedig, akik 1886-ban avagy azután születtek, *az állam hivatalos nyelvén.* Ez utóbbiak ugyanis iskoláztatásukat már a magyar nyelv kötelező tanítását kimondó 1879. évi XVIII. törvény életbelépte után és érvényesülése idején nyerték és így velük szemben az állam nyelvén való írni-olvasni tudás jogosan megkövetelhető, illetve ez ismeret utólagos megszerzése rájuk nézve – fiatalabb korban lévén – nagy nehézségekbe nem ütközik. A sok nyelven való vizsgáztatás keresztülvitele különben is igen nagy technikai nehézségekbe ütközik és így a legszűkebb térre szorítandó. *Azok pedig, akik 1871 előtt születtek, teljesen felmentendők volnának az elemi ismeretek igazolásának kötelezettsége alól.* Ezek ugyanis oly időben érték el az iskolaköteles kort, amidőn az általános tankötelezettséget kimondó 1868. évi XXXVIII. törvény még hatályba nem lépett, illetve kellően még nem érvényesülhetett,

Azok azonban, akik az iskolaköteles korba a legújabb iskolatörvény életbelépte után jutnak, csak abban az esetben lennének a választásra jogosultak közé felvehetők, ha az elemi iskola elvégzését hiteles bizonyítvánnyal igazolják avagy *állami iskolánál* utólag vizsgát tesznek az elemi iskola tantárgyaiból.

Természetesen mindazok, akikről foglalkozásuknál és állásuknál fogva biztosan feltételezhető, hogy az elemi ismeretek birtokában vannak, ez igazolás kötelezettsége alól felmentendők (értelmi foglalkozást űzők, tisztviselők, kereskedők, iparosok, ipari szakmunkások, altiszti fokot elért kiszolgált katonák stb.)

A culturalis censusnak a fenti módon való beállítása nem zárja ki a választói jogból az idősebb korosztálybelieket, a középkorúakra nézve is jelentékeny könnyítéseket tartalmaz és *csupán a fiatalabb nemzedékkel szemben érvényesíti a culturalis census szigorúbb formáját,* amely mindamelllett a jogosan megkövetelhető minimális fokot nem haladja felül és az iskolalátogatás rohamos javulása mellett a jövőre nézve egyre csökkenő hatású korlátot jelent.

Az idősebbekkel szemben annál jogosultabbak a könnyítések, mert az iskolai képzettség hiányát a korról járó tapasztalatok rendszerint pótolják, sőt az előrehaladottabb kor a közéleti jártasságra inkább enged következtetést.

Ahhoz, hogy az állampolgár választói jogát önállóan, függetlenül s a közérdeknek megfelelően gyakorolhassa, a fentiekben meghatározott elemi képzettségen kívül természetesen szükséges még az is, hogy *az anyagi függetlenségnek bizonyos elemi feltételeivel is rendelkezzen.*

Az anyagi függetlenség elemi fokának ismertető jelei: *az állandó lakás és az önfenntartáshoz elegendő jövedelmet nyújtó állandó foglalkozás, illetve vagyon.*

Ha e két feltétel közül legalább valamelyik megvan, kellő alapossággal következtethető, hogy az illető az anyagi függetlenségnek legalább elemi fokán áll, amely nélkül a választói jog független gyakorlása már kétségtelenül veszélyeztetve van. Aki pedig az anyagi függetlenségnek fenti elemi mértékét sem üti meg, jogosan nem igényelheti, hogy közfunctióval, választói joggal ruháztassák fel.

Hogy mi tekintessék a választói jogosultsághoz megkívántató erkölcsi feddhetetlenség minimális fokának, e tekintetben úgy az elméletben, mint gyakorlatban alig van eltérés és így a választójognak e tekintetben való korlátozása az általában elfogadott elvek alapján történhetnék.

A mi különleges viszonyainkra való tekintettel több oldalról felmerült és megfontolás tárgyává volna teendő, hogy azoknak választójoga, akik államellenes cselekedetek miatt jogerősen elítéltek, az elkövetett államellenes cselekedet súlyosságához mérten rövidebb-hosszabb időre felfüggesztessék.

Mint hogy semmiféle jogkiterjesztés nem járhat jogfosztással, kimondandó volna az is, hogy azokat, akiket a legutolsó választási névjegyzékbe felvettek, minden további intézkedés nélkül az új törvény alapján is megilleti a választójog, amennyiben időközben az illetőkre nézve valamelyes törvényes kizáró ok nem keletkezett.

A jelzett korlátozások felállítása esetén még az ország mai culturalis és gazdasági fejlettsége mellett is választói joghoz jut a felnőtt férfilakosság 60-70 százaléka, mintegy két és fél millió egyén, és ez az arány évről-évre minden további törvényhozási intézkedés nélkül javulni fog.

A felsorolt jogcímek nem szolgálnak faji, felekezeti avagy osztályérdeket és emellett a magyarságnak és a vele leginkább összeforró németységnek arányszámát a választók közt jelentékenyen megnövelik, tehát az államhú elemek túlsúlyát biztosítják, még pedig igazságos alapon: a magyarság és németiség erkölcsi, culturalis és gazdasági felsőbbségénél fogva.

Egy modern választási reform azonban nem merülhet ki a választói jogosultság helyes szabályozásával. Feltétlenül szükséges ezenkívül még a szavazást akként *szervezni*, hogy a közakarat kialakulására a társadalom minden osztálya, rétege és jelentős csoportja fajsúlyának megfelelő befolyást tudjon gyakorolni, azaz törekednünk kell az *organikus* szavazati egyenlőség elérésére (vote organisé). Csak akkor beszélhetünk arról, hogy a megadott választói jog reális, hatóerővel bíró szavazattá emelkedik.

A nyers általános választói jog rendszere ugyanis csődöt mondott éppen Franciaországban, ahol a legtisztábban valósult meg és hatásának feltétlen érvényesülését mi sem gátolta. Kiderült, hogy az általános, egyenlő és kerületenként gyakorolt választójog, az úgynevezett *nyers, szervezetlen, általános választói jog* tulajdonképpen a legnagyobb egyenlőtlenségek és igazságtalanságok forrása. A nemzeti akaratot nem juttatja hűen kifejezésre, mert a képviselőhez való jutást nem a pártok híveinek országos arányszáma, hanem kerületenként való eloszlása, tehát a vak véletlen dönti el. Így előfordulhat, hogy erős kisebbségek egyáltalán nem jutnak képviselőhez, sőt a választók többsége csak kisebbséget tud küldeni a törvényhozásba. A nemzet legszélesebb értelemben vett közép- és felső rétege minden kerületben kisebbségben lévén, képviselőhez nehezen avagy egyáltalán nem jut és a törvényhozó hatalom úgyszólván kizárólag a politikailag iskolázatlan alsóbb néprétegek hatalmába kerül, ami a demagógia uralmához vezet. A mondottakat számszerűleg illusztrálva, Magyarországon például a kétmillióhatszázezer írni-olvasni tudó férfiból 1,800.000 tartozik az alsó népréteghez, 600.000 a legszélesebb értelemben vett középosztályhoz és 200.009 a felső réteghez. Belgiumban pedig egy milliót meghaladó munkásválasztóval szemben csak félmillió polgári és felsőbb osztályú szavazó áll. A szászországi választásoknál például a birodalmi gyűlésbe

kivétel nélkül csak a socialdemokrata párt jelöltjei juthatnak be, a polgárság nem tehet szert képviselőre.

A nyers általános választói jog mellett a közép- és felső réteg szavazatának hatása teljesen megsemmisül, *ez osztályok valósággal megfosztatnak a választói jogtól* és nem marad számukra más, mint az alsóbb osztályokra való hatás teljesen kétes értékűnek bizonyult reménye. A nemzet legértékesebb, az állami élet irányításában a legtöbb tudással és belátással bíró elemek rendszerint kénytelenek a politikai élettől teljesen visszavonulni és átengedni a tért a feltétlen úrrá lett alsóbb néposztályok politikai iskolázatlanságára, alacsony szenvedélyeire speculáló üzletszerű politikusoknak.

A legjobb elmék elítélik ma már az általános választójog nyers alakját és keresik azt a választójogi rendszert, amely *az általánosság elvének sérelme nélkül* biztosítja a szélesebb értelemben vett közép- és felső osztály, valamint általában a különböző osztályok, csoportok, pártok számára az őket jogosan megillető befolyást a törvényhozásra.

Sokan *a lajstromos szavazásban és a kisebbségi rendszerben* látják a panaceát. Az egyenlő szavazati jogon felépült kisebbségi képviselő azonban csak utat nyit a törvényhozásba a középső és felső rétegeknek is, de mivel csupán számerejük és nem fajsúlyuk arányában juttat részükre képviselőt, e két réteg legfeljebb szavát hallathatja, de jelentősebb befolyásra nem tehet szert a közakarat kialakulásánál. Emellett *é* kisebbségi képviselő rendszere nagyra növeli a pártszervezetek befolyását, könnyen rideg érdekképviselőre vezethet, esetleg apró fractiókra tördeli szét a törvényhozás szervét. Hazai, elmaradott culturalis viszonyaink között már bonyolultságánál fogva sem ajánlható az.

A nyers általános választói jog correctivumai között szerepel *a kerületek irányzatos beosztása is*, amelylyel a városi polgárságnak a mezőgazdasági népességgel szemben, másrészt e két osztálynak a nagyvárosok forradalmi szellemű munkásságával szemben túlsúlyt lehet biztosítani. Minthogy azonban önkényességre tért nyit, a változó viszonyokhoz nem simul és hatásában tökéletlen, általában nem alkalmazható.

A választójognak *hosszabb ideig tartó* (egy évet meghaladó) *helybenlakáshoz való kötése* a mozgékonyabb ipari munkás-

elem ellen irányul és így osztály ellenes jellege lévén, nem helyeselhető. Különböző is tökéletlen eszköz a cél elérésére. Szükséges azonban technikai okokból – a választójogosultak összeírása szempontjából – kimondani, hogy mindenki ott veendő fel a választók névjegyzékébe, ahol legalább egy év óta lakik. Ha tartózkodási helyén egy év óta nem lakik, előző lakhelyén kérheti a felvételt.

Az *érdekképviseleti* rendszer eddig alkalmazást nyert változatai: az *osztály-* és *curialis rendszer* nem bizonyultak megfelelőeknek. Mindamellettt ez eszmének az államtudományi írók és gyakorlati politikusok között nagyon sok híve van és jövőt jósolnak neki

Az államtudományi írók és a gyakorlati államférfiak közül sokan a *többszavazati rendszert* ajánlják.

E rendszer kétségtelenül alkalmas arra, hogy a magasabb kulturával és nagyobb gazdasági erővel bírót megvédelmezze az alsóbb néprétegek által való feltétlen majorizálástól. A plurális szavazat ellenesei is elismerik, hogy ez a rendszer helyesen megalkotva, megadja az alsóbb néposztályoknak is az érvényesülési módot és lehetőséget, de a felsőbbekével kiegyenlítve. A nem előnyösített kategória érdekei sem lesznek elhanyagolhatók, mint a vagyoni censusra alapított választójognál. A pluralitás a szavazatot olyanképpen alakítja, hogy miután az alsóbb néposztály érdekei csakis a felsőbb rétegekkel együttesen érvényesíthetők: az alsó és felső osztályokat együttműködésre kényszeríti. A plurális szavazat a képviselőt minden tekintetben meghagyja az összes kategóriák befolyása alatt. *Belgium* példája világosan mutatja, hogy a többes szavazati rendszer mellett az ipari munkásosztály kellő képviseletre talál és másrészt a liberális hajlandóságú városi polgárság és a középosztály is kellő súlylyal van képviselve a parlamentben. Belgiumban a pártok programja a pluralitást behozó választási reform után megtelt socialis tartalommal és minden párt nagymértékben foglalkozik az alsó osztály szükségleteivel.

Fogyatékossága a többszavazati rendszernek, hogy könnyen igazságtalanságokra vezet és *főleg az, hogy sérti az egyéni egyenlőség subjectív érzetét.*

Mérsékelt szavazásfokozás esetén (kettős-hármas szavazat) és abban az esetben, ha a többes szavazati jog előfeltételei

gyanánt a nagyobb culturalis fok, magasabb kor, családos állapot és legfeljebb csekély mértékű vagyoni, illetve kereseti census állapíttatnak meg, a többes szavazatot az újabb államtudományi írók jórésze helyesli.

Az a körülmény, hogy hazánkban a felső- és a legszélesebb értelemben vett középosztály együttesen is számszerűleg mélyen alatta marad a munkásosztálynak és így egyenlő szavazati jog esetén a politikailag iskolázottabb középosztály (beleértve a kispolgári és kisparasztosztályt is) politikai befolyásától jórészt megfoszthatnák, amellet szól, hogy amennyiben viszonyaink között megfelelőbb és az egyenlőség érzetét nem érintő correctivumot nem tudunk találni: a többesszavazati rendszer behozatala – legalább enyhe formájában – megfontolás tárgyává tétessék.

Sokan a *közvetett szavazástól* várták, hogy az általános választói jog hibáit enyhíti és a képviseleti rendszert tökéletesebbé teszi.

A közvetett szavazási rendszernek eddig alkalmazást nyert formái a gyakorlatban nem váltak be. Újabban azonban a közvetett szavazás módját illetőleg tért hódít az az eszme, hogy a törvényhozás tagjai *érdekcsoportoknak választás alapján létrejött, állandó jellegű képviseleti szervei és a választás alapján létesült, széles hatáskörű helyhatósági testületek* útján választassanak. Különösen ez utóbbi mutatkozik alkalmasnak a törvényhozási szerv helyes összeállítására. A helyhatósági testületek tagjai a közéleti kérdésekkel való állandó foglalkozás folytán oly mértékű közéleti jártasságra tesznek szert, hogy képesek a leghivatottabbat kiválasztani az egyetemes érdeknek a törvényhozásban való képviseletére.

A helyhatósági testületek megalkotásánál helyet találhat az érdekképviseleti rendszer is, amelynek az a jó oldala, hogy a választók a helyhatósági testületbe való küldés céljából a maguk köréből, érdekcsoportjából jobban tudják kiválasztani a képviselésükre legalkalmasabb egyént, mint az általános, szervezetlen választásoknál az országgyűlési képviselőt. És jobban is tudják ellenőrizni a megválasztott bizottsági tag arravalóságát, mint az országgyűlési képviselőjét. Az érdekcsoportok által megválasztott testületi tagok azonban rideg érdekpolitikát nem folytathatnak, mert mindenik érdekcsoport

önmagában gyenge kisebbség és így csak a különböző érdekek összhangzásba hozatala esetén lehetséges többséget létrehozni, tehát így az országos képviselői megbízást is csak több csoport támogatásával lehetne elnyerni, ami kizárná azt, hogy a megválasztott egyén magát specialis érdekek s nem a közérdek képviselőjének tekintse.

A közvetett választásnak az érdekképviselési rendszer elvével kombinált eme formája kedvezően hat a parlament színvonalának emelésére és kizárja, hogy a kultúrában és gazdasági erőben alantasabb elemek kizárólagos befolyást gyakoroljanak az állami közakarat kialakulására.

Kétségtelen, hogy e rendszernek is megvannak a maga fogyatkozásai és így kizárólagos alkalmazása mellett lándzsát törni nem lehet. De részlegesen alkalmazva, az általános választói jog olyan correctivuma, amely igényt tarthat komoly számbavételre. Az államtudományi írók közül főleg STUART MILL, SCHÄFFLE és újabban BENOIST ajánlják.

Ami a szavazás módját illeti, elméletileg a nyílt szavazás a helyesebb, mint amely megfelel a választói jog közfunkciói jellegének. Gyors, egyszerű, a tévedéseket kizárja, illetve orvoslásukat lehetővé teszi. Neveli a közszellemet, kiforrasztja a politikai véleményt, növeli a felelősségérzetet. Emellett az írni-olvasni nem tudókat a választói jog gyakorlásából nem zárja ki. Mellette szól a közéleti tevékenység nyilvánosságának szükségessége és a nyílt, őszinte politikai állásfoglalás nagyjelentőségű erkölcsi szempontja.

Fogyatkozása, hogy sok lévén a függő szavazat, a végrehajtó hatalom és az erősebb osztályok befolyását nagy mértékben növeli. Tért nyit az erősebbek, szervezettebbek terrorismusának, kedvez a corruptiónak és aránytalanul növeli az első szavazók befolyását.

A gyakorlatban azonban inkább a titkos szavazás érvényesült, mert felszabadulást jelentett az illetéktelen befolyások alól, a corruptiót megnehezítette, az egyénre nézve kényelmes és veszélytelen volt.

A titkosság ellen szól, hogy a titkos szavazás mellett nyert közakarat sok esetben nem lesz a különböző erők küzdelméből és egymásra való hatásából keletkező eredmény, az egészségesen, *szervesen kialakuló egyetemes akarat*, amelynek irá-

nyában az állami és társadalmi élet állandóan és biztosan haladhat, hanem a különböző, értékükben ki nem forrott, nyers egyéni akaratok *mechanikus* összegezése, amely könnyen lehet pusztán múló szeszély, az igazi közakaratnak az ellenkezője.

Nagy fogyatkozása, hogy a visszaéléseket nem zárja ki, sőt visszaélések esetén lehetetlenné teszi a megtorlást. A visszaélések ellen csak a legbonyolultabb titkos választói rendszerek nyújtanak némileg védelmet, de ezek a rendszerek alacsony culturalis fok mellett nem nyerhetnek alkalmazást.

Nálunk legfeljebb a városokban és nagyobb ipartelepeken volna ajánlatos a titkos szavazás behozatala. Itt inkább jó oldalai, mint fogyatkozásai érvényesülnének. Ezeken a helyeken ugyanis a központosított szavazás, nagyobb cultura, a szigorúbb ellenőrzés lehetősége a visszaélések gátjául szolgálna. Azonkívül az erősebb osztályok és a kormányhatalom befolyása a városokban a leghatékonyabb a tisztviselők és a függő existenciák nagy száma miatt. Nemkülönben a szervezett munkásság terrorismusa ellen is védelmet nyújtaná. Ott azonban, ahol a titkosság behozatik, okvetetlenül *a legtökéletesebb rendszer* alkalmazandó, hogy a visszaélések így lehetőleg kizárassanak.

A választójog általánosítása maga után vonja a szavazás decentralisatióját is, de itt sem szabad merev elvi szempontoknak hódolva a czélszerűség határait túllépnünk. Hazánkban ugyanis a községek óriási többsége (öthatoda) kisközség, köztük igen nagy számmal vannak az egészen apró községek. Ily körülmények között a községenként! szavazás merev keresztülvitele kiszolgáltatná az egész választási mechanizmust a végrehajtó hatalom közegeinek.

Helyes középút volna a községenkénti szavazást behozni a városokban, a nagyobb, avagy hivatali székhelylyel bíró községekben. Egyébként pedig a szavazás körzetenként volna megejtendő.

A választási eljárás helyes szervezésének egyéb követelményei: a választók *hivatalból* és önkormányzati közegek által irandók össze, *nem önkéntes*, hanem *kötelező jelentkezésre*; a választók névjegyzékét lehetőleg minden évben össze kell állítani, még pedig a következő évre szóló érvény nyel; a jog-

orvoslatokra kellő határidőt kell adni; a választói jogosultság tekintetében általában, de különösen végső fokon független bíróság döntsön; a választást önkormányzati megbízottak avagy bírói személyek vezessék a pártok bizalmiférfiainak jelenlétében; a választások érvényességéről független bíróság ítéljen és a választási visszaélések kellő büntetőjogi megtorlásban részesüljenek.

Ami a választókerületek beosztását illeti, nem szabad a merev, népességi szám szerint való felosztás alapjára helyezni.

A mi viszonyaink között a leghelyesebb a kerületek országrészenként való elosztásánál a lakosság száma mellett az értelmi és gazdasági színvonalat is kellően figyelembe venni, illetve a kulturailag és gazdaságilag fejlettebb területeket kedvezésben részesíteni. *Csakis így érhetjük el, hogy a kerületek a választók számát tekintve lehetőleg egyenlők legyenek.* Ezeknek a területeknek a lakossága az utolsó négy évtized népszámlálásainak eredményei szerint különben is jóval erősebben gyarapodik, mint az elmaradottabb területeké, és így a jövő fejlődését honoráljuk azzal, ha a kerületek elosztásánál e területeket elsőbbségben részesítjük. Ezzel egyúttal elejét vesszük annak, hogy a bekövetkező népességi eltolódások következtében rövid időmúlva újra kelljen a kerületeket beosztani.

Hangoztatnunk kell azonban, hogy időnként a választókerületek beosztása az egyenlőtlenségek megszüntetése céljából revisio alá veendő, ami azonban csakis a törvényhozás feladatát alkothatja.

A helyes kerületi beosztás egyik alapelve továbbá, hogy a városokat és ipartelepeket megóvjuk az apró falvak mezőgazdasági lakossága által való majorisálástól.

Ha ez irányelveket szigorúan követjük, akkor egyrészt a fejlődésre képesebb területeken élő magyarság és államhű németiség túlsúlyát igazságos alapon fokozzuk, másrészt pedig a nemzetiségi területeken a városokban és ipartelepeken tömörülő magyarságot és németiséget – faji érdekek nyílt kedvezményben való részesítése nélkül – tisztán helyes elvi alapon képviselőkhöz lehet juttatni.

A választási reformnál követendő főbb irányelveket a következőkben összegezzük:

Elsőrangú követelmény, hogy a választói jog *lehetőleg széles alapra* helyeztessék és meg legyen a lehetősége annak, hogy a nemzet culturalis és gazdasági tovább fejlődésével párhuzamosan *önmagától*, minden újabb törvényhozási intézkedés nélkül gyarapodjék a magyar alkotmány sánczait védők tábora. A múlt számos eseménye tanúskodik amellet, hogy ellenségeink mindig azon igyekeztek, hogy a jognélküliek fölbúj - togatásával elhintsék hazánkban a belső viszály üszkét és így bénítsák meg ellentálló erőnket. Ezt a fegyvert végleg ki kell csavarni ellenségeink kezéből.

De túlzásba itt sem szabad esnünk. Óvakodnunk kell attól, hogy *öntudatlan* elemeknek választói jogot adjunk, mert ezzel tulajdonképpen nem az illetőknek adunk választói jogot, hanem olyan elemeknek juttatunk *többes szavazatot*, amelyeknek fokozott befolyása éppenséggel nem kívánatos. A felhajtott öntudatlan, politikailag teljesen analfabéta tömegek rendszerint megsemmisítik az öntudatos, politikailag iskolázott elemek szavazatának hatását.

Az államalkotó és az egységet munkáló magyar faj többsége erkölcsi, szellemi és gazdasági kiválóságán nyugszik. Ugyancsak a nem magyar ajkúak közül leginkább azok értik át a magyar nemzet egyetemes nagy célját, akik e tekintetben a magyar fajhoz a legközelebb állanak. Tehát a választói jog kiterjesztésénél is e szempontoknak kell hódolnunk, amelyek különben az általános igazságosság elvének is megfelelnek.

Állami egységünk megszilárdulása és függetlenségünk kivívása megköveteli a békés társadalmi fejlődést és ennek főfeltételét: *a társadalmi egyensúly megóvását*. A választási reform tehát nem járhat egyik társadalmi osztály kiszorításával sem a törvényhozói hatalomban való részvételből, és *legkevésbé a középosztály politikai lefejezésével*, hanem ellenkezőleg csakis azzal, hogy minden társadalmi osztály *fajsúlyának* megfelelő befolyáshoz jusson az állami közakarat kialakulásánál. Ugyancsak e szempont követeli meg, hogy a szellemileg fejlettebbek és a békés fejlődésben anyagilag érdekeltebbek, a történelmi hagyományok által áthatottabbak befolyása *számzerű súlyuknál nagyobb mértékben* érvényesüljön.

Hazánk különböző, bonyolult, sok szempont felölelését igénylő viszonyai kizárják azt, hogy a választási reformnál

bizonyos elvi szempontokat egységesen, mereven és rideg következetességgel alkalmazhassunk. Ez ugyan egyszerűbbé és egységesebbé tehetné a reformot, de veszélyeztetné a célt, amelyet magunk elé tűztünk. A többes és egyenlő szavazat, az érdekképviseleti rendszer, a közvetlen és közvetett, a titkos és nyílt, a községenkint avagy körzetenkint való szavazás nem merev, egymást kizáró ellentétes elvek, hanem csupán eszközök, amelyek különböző körülmények között különbözően hatnak és *így egymás mellett is nyerhetnek alkalmazást*, ha így kívánja az egyetemes célra irányuló nemzeti akarat minél tökéletesebb és minél szabadabb megnyilvánulásának biztosítása.

És végül nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy a politikai tudomány ma még nem ismeri a törvényhozás tökéletes szervezésének általános érvényű szabályait és legkevésbé ítéli helyeseknek a fórumon e kérdésben hangoztatott közismert jelszavakat. Biztosan irányító tú e kérdésben ma is csupán a nemzetek *tényleges viszonyainak* és *szükségeinek* helyes felismerése és a külföldi választási reformoknak *gyakorlati* eredményeiből szerzett tapasztalatok.

A valláspsychológia főbb törvényei.

Írta: BARTÓK GYÖRGY.

E szemle múlt évi októberi számában összeállítottuk DE LA GRASSERIE műve alapján azokat a tényeket, amelyekkel a vallásos élet terén mindenütt és mindenkor találkozunk. Ez alkalommal meg fogjuk kiserlni ezeknek a tényeknek visszavezetését olyan törvényekre, amelyek a szellemi életnek minden megnyilatkozásában feltalálhatók. E feladat a socialis lélektan körébe vág s megoldását a philosophustól várja. E megoldásnak kísérlete olvasható WUNDT néplélektani nagy munkájának második felében, ahol a művészet, a mythos és a vallás néplélektani szempontból tétetik vizsgálat tárgyává.

DE LA GRASSERIE a vallásos tényeket már idézett művének második részében a következő törvényekre vezeti vissza: 1. az okiság és a czélszerűség törvénye, 2. a fejlődés formájának törvénye, 3. a sűrűsödés és a ritkulás törvénye (condensatio és rarefactio), 4. a heterogenitás törvénye, 5. a Symbolismus törvénye, 6. a formismus törvénye, 7. a mythismus törvénye, 8. az utánzás törvénye, 9. az emberi szellem egységének törvénye, 10. a capillaritas törvénye, 11. a concret és abstract dolgok közt való alternantia, 12. a subjectiv és objektiv dolgok közt való alternantia törvénye.

E törvények közt legfontosabb az emberi szellem egységének törvénye, amely azt fejezi ki, hogy az ember szellemi fejlődésének ugyanazon lélektani alapjai vannak.

1. Vizsgáljuk első sorban a *ható oknak és a céloknak törvényét*, E két törvény uralkodik a szellemi életnek minden terén, így tehát a vallásos tények birodalmában is. E törvénynek érvényesülése igen szembeötlő az áldozó szülő okának magyarázatában. Az áldozás keletkezését rendszeren a ki-

engesztelés eszméjében keresik. Az áldozás semmi egyéb, mint az istennek nyújtott ajándék a végből, hogy érte jutalmat nyerjünk. Később azonban a hangsúly az ilyen áldozások alkalmával tartott lakomákra esik s az áldozás lassanként elveszti ajándék jellegét s nem egyéb, mint a hívek egymás között s az isten között való közlekedésének egy eszköze. Szóval: a fejlődés folyamán az áldozás jelentése megváltozik s míg eleinte ajándék gyanánt vitetett az istennek, hogy tőlük jutalmat nyerjen a gyarló ember, addig a fejlődés utolsó stádiumában a *causa efficiens*ből, a ható okból cél-ok lett, azaz az áldozat célja istennek kiengesztelése lőn. A fejlődés alsó fokán istent, illetve az isteneket a magunk számára hódítani akarjuk az áldozat dolgában nyújtott ajándékok által, a fejlődés utolsó stádiumában pedig ellenkezőleg, istent kiengesztelni akarjuk azokért a bűnökért, amelyeket ellene elkövettünk. A ható októl a cél-ok felé való haladás tehát határozott fejlődés ez erkölcsiség terén is.

E törvénynek érvényesülésével találkozunk a böjtölés[^] jelentésének fejlődési folyamatában is. A fejlődés első szakában azért böjtöltek az emberek, hogy ezáltal az istenségei valamely dolognak megadására kényszerítsék; a fejlődés utolsó stádiumában böjtölnek az emberek, hogy az istenséget kiengeszteljék.

2. A második törvény, amelynek uralmát figyelemmel kísérhetjük a vallás fejlődésében, az *evolutio haladó formájának* törvénye. E törvény szerint a fejlődés nem egyenes vonalban halad, nem is zárt kör alakjában, hanem *socialis* kör formájában. E törvény a vallásos élet terén a visszatérés alakjában érvényesül legszembetűnőbben. E visszatérés, mely szó által azt akarjuk jelölni, hogy a fejlődés folyamán igen gyakran az előbbi állapot tér ismét vissza, a visszatérés igen jellemzően mutatkozik az erkölcs és a vallás egymáshoz való viszonyában. Eleinte az erkölcs teljesen független a vallástól s hatása a vallásra lassanként mind nagyobb és nagyobb mértékben érvényesül. A fejlődés későbbi szakában azután a vallás felülkerekedik az erkölcsön s az erkölcsöt a maga képére változtatja. Az *evolutio* legmagasabb fokán azután ismét visszatér az első stadium, azaz az erkölcs lassanként ismét kivívja a maga függetlenségét. Hasonlóképpen érvényesül e

törvény az animizmus terén is, ahol a fejlődés első stádiuma visszatér napjaink spiritizmusának alakjában.

3. A harmadik lélektani törvény, melylyel a vallásos tények fejlődésében találkozunk: *a sűrűsödés és ritkulás törvénye*. E törvény azt az általános jelenséget fejezi ki, hogy a vallásos anyag rendre-rendre mintegy összesűrűsödik vagy bizonyos befolyások hatása alatt megritkul. E jelenséggel találkozunk a keresztyénség történetének mindjárt a legelején. Az üldözött keresztyén vallás bámulatos erőre és energiára tett szert az üldözések súlya alatt: az összekötő kapocs mind szorosabbá vált és a sűrűsödés oly nagy mértékű lett, hogy mihelyt az üldöztetés véget ért, képes volt a keresztyénség azonnal a legfelsőbb, legnagyobb hatalom gyakorlására. E hatalmat nagy energiával gyakorolta, de súlya alatt összeropant. Üldözővé lett s ez által meggyöngült. A ritkulás processusa megindult, különböző eretnkségek száma gyarapodott s végül a protestantizmus teljesen kettéosztotta az eddig egységes egyházat. E törvény igen érdekes világot vet a vallások azon természetére, hogy minden vallás erős a katekombákban, de gyenge a palotákban. A sűrűsödés és ritkulás tüneténye mutatkozik a cultus terén is. Eleinte kevés a ceremónia, száma később folyton növekedik s végül eltűnik ismét teljesen. E tünetény igen nagy fontossággal bír a társadalom életében, mivel a sűrűsödés és ritkulás sok új társadalmi alakulatnak ad létet s a társadalom tagozódásának leg-hatalmasabb eszköze. A sűrűsödés ereje által egyesülnek a különben szétszórt erők; a ritkulás által pedig tagozódik a heterogénné vált tömeg.

4. A vallás fejlődésének számtalan olyan apróbb, kisebb jelentőségű törvénye van, amelyet eddig még nem is ismerünk kellőleg. Ilyen kisebb jelentőségű törvények: *a heterogenitás*, a *Symbolismus*, az *utánzás*, a *formalismus*, a *mytliismus* törvényei. Ezekről szóljunk tehát egy pár szót, mielőtt áttérnénk egy igen fontos törvénynek, *az emberi szellem egysége törvényének* tárgyalására.

A *heterogenitás* törvénye ismeretes úgy a biológiában, mint a chemiában és physikában. Az azonos természetű lények nem egyesülnek: ez az igazság ma már közkeletű és közismeretes. Az ellentétes előjelű villamos áramok egymást

vonzák; a fájdalom az élvezet nélkül meg nem érthető; a hím és nőstény egyesülése az új lénynek alapja – egytől-egyig a heterogenitás elvén alapuló igazságok. – Ez a törvény érvényesül a vallások történetében is. Amint Jézus oly egyszerű szavakban kifejezte: senkisémet próféta a maga hazájában. A keresztény vallás megalakulásain a szegény népek heterogenitása jött segítségül s a civilisálatlan népek körében ma is nagy elterjedésnek örvend a Jézus vallása, míg ellenben Japánban és Chinában, hol a heterogenitás sokkal kisebb, eredményei sokkal csekélyebbek.

5. A *symbolismus* törvénye szintén igen sűrűen fordul elő a különböző vallásokban; különösen ezeknek cultusában, istentiszteletében. A *symbolum* valamely cselekedet vagy dolog, amely analógia által fejezi ki a tárgyat. A térdhajtás az alázatosság jele; a mellverés a megbánást fejezi ki; a farkát maró kígyó a végtelenség *symboluma* stb. E *symbolisálás*, amint már mondtuk, igen gyakori az egyes vallásokban. A vallásos táncz például a csillagok körfutásának *symboluma*. Á táncz az örömmel kifejezője; a víz a megtisztulás *symboluma*. A *symbolismustól* azután a bálványimádásig csak egy lépés s e lépést a vallás már sokszor megtette. A *symbolismusnak* egyik fajtája azután állatimádásra vezetett. Az indusok vallásában az égen futó felhő tehénnek képzeltek s miután az esőt adó felhő imádott tárgyú, lassanként a felhőnek *symbolumául* szolgáló tehén is imádott tárgyú lesz.

6. A *Symbolismus* törvényével közel rokon a *formismns törvénye*. Szinte minden vallásban találkozunk bizonyos jellemző ceremóniákkal és formákkal. Az ősbuddhismus és Protestantismus kevés ilyen ceremóniát ismer, de ez csak kivétele« eset. E ceremóniák követésében a hívek sokkal pontosabbak, mint akármely törvénynek megtartásában. Gondoljunk csak a chinaiak ceremóniáira, amelyek olyan különösnek tűnnek föl az európai ember szemében, de amelyeknek minden chinai a legnagyobb mértékben engedelmeskedik. Mindezek a ceremóniák azonban az emberi léleknek egy törvényén alapulnak, a *formismus* törvényén, amely uralkodik úgy a civilisálatlan, mint a művelt népek szellemi életén.

7. Ami a *Symbolismus* a *cultusra* nézve, ugyanaz a *mythismus* a vallásos tanra nézve. A *mythos*, amelylyel több

kevesebb mértékben minden vallásban találkozunk, az emberi lélek egy követelményének felel meg, tehát nem olyan esetleges valami, amely az emberi lélek fejlődésétől merőben idegen. Egy emberi lélek e követelményének igyekezik eleget tenni a mese, a találós kérdés, az elbeszélés, stb. A mythosoknak két faja van: az egyik istenek cselekedeteit beszéli föl s ebben hasonlít a regényhez, amelyben a főszű szintén az elbeszélésen van; a másik faj bizonyos rövid idő pontban egy egész, csomó cselekményt helyez el, vagy egyetlen cselekvésben egy egész csoport cselekvést, hasonlóan a drámához. Az elsőre például szolgálhatnak az egyiptomiak mythosai, a második fajtára például a bűnbeesés mythosa, amely egyetlen cselekvésben ábrázolja a fejlődésnek egész szakaszát.

8. Az *utánzás* törvényét TARDE az ember szellemi életének alaptörvényéül ismerte föl s valóban a társadalmi élet létrejöttében, kifejlődésében fon'ossága alig értékelhető. *Projectio és imitatio*: e két ponton fordul meg egész szellemi életünk. E törvény uralma kimutatható a vallásnak történetében is, habár itt az utánzásnak szerepe sokkal korlátoltabb, mivel a vallás természet szerint, legtöbbször exclusiv. De mégis megtörténik, hogy egész vallások imitáltak; így pld. a görögök mythológiáját a rómaiak átvették szinte a maga teljességében. Vagy a manicheismus utánozta a mazdaismust, mikor annak dualismusát vette át. Ott van a kereszténység is, amely az antik néphitnek egész dámonológiáját, az angyalokról s a poklokról szóló tanát átvette és tovább fejlesztette.

9. A vallás fejlődésében alig játszik törvény oly nagy szerepet, mint az *emberi szellem egységének* törvénye. Valósággal elbámulunk, ha látjuk, hogy a dogmák és mythosok nagy különféleségében olyan alapokkal találkozunk, amelyek csak csekély részletekben térnek el egymástól. És ezek a megegyezések nem csupán lényeges alapvető igazságokra vonatkoznak, hanem igen gyakran ceremóniákra, egyes fogalmakra, mythosi vonásokra is. Ez a megegyezés nyilvánul meg a vallásalapítók életrajzában is. Hogyan magyarázzuk ezt az érdekes és figyelemreméltó jelenséget? Igen sok sociologus úgy akarta megmagyarázni e megegyezéseket, hogy egyszerűen, minden mélyebb vizsgálat nélkül átvételnek, vagy utánzásnak minősítette azokat. A kérdésnek ilyen módon

való megoldása elég egyszerű ugyan, csak az a baj, hogy nem megoldás. Mert hiszen ezek a megegyezések nemcsak olyan népek vallásában találhatók fel, amelyek egymással sűrűen érintkeztek, hanem olyanok vallásában is, amelyek egymással semminemű érintkezésben vagy összeköttetésben nem állottak. Mások ismét azt állították, hogy a megegyezések egy ősi, primitívus kijelentésre vihetők vissza. E megoldás is egyszerű; itt azonban az a baj, hogy ez az ősi, primitívus kijelentés még senki által sem bizonyítottat be. A magyarázók egy harmadik csoportja ismét abban lelte a talány nyitját, hogy az egyes népek, amelyeknek vallásában ezek a megegyezések találhatók, most ugyan távol állnak egymástól és semminemű érintkezésben nincsenek egymással, régebben azonban közel éltek egymás szomszédságában. E felvétel is azonban csak felvétel marad, mindaddig amíg valaki be nem bizonyítja állítólagos igazságát.

A felvetett probléma megoldását csak az *emberi szellem egységének törvényében* kereshetjük. Ez a törvény a lelki életnek általános érvényű szabálya, amelynek megnyilvánulásával a lelki élet terén mindenütt találkozunk. De talán egy téren sem oly nyilvánvaló az uralma, mint a vallásos élet terén.

Mindenekelőtt a *sacramentumok azok*, amelyek igen meglepő példáját szolgáltatják e törvény megnyilatkozásának. A sacramentumok nem csupán a kereszténység talaján sarjadzottak, hanem találkozunk velők az amerikai népek s általában véve az u. n. civilisálatlan népek vallásában is. Hasonló az eset az asketizmussal is, amely nem csupán a papoknak, hanem igen sokszor az egyszerű híveknek is úgyszólván életeleme. Az asketizmusnak alapja az emberi léleknek amaz általános ösztönében keresendő, melynél fogva arra törekszik, hogy a léleknek nemes törekvései és hajlamai a testnek durvább és alsóbb szenvedélyei felett uralomra' jussanak. A testi asketizmussal találkozunk minden népnek vallásában. A circumcisio nemcsak a hébereknél volt szokásos, hanem találkozunk azzal igen sok civilisálatlan népnek vallásában. A testi megcsonkítás nem egyéb, mint a testnek, önmagunknak részleges feláldozása. A temetési szertartások alkalmával a gyászoló eleinte meggyilkolta magát az eltemetettnek sírjánál, később

azonban megelégedtek pld. egy hajfürtnek vagy a teljes hajzatnak a feláldozásával. A testi asketizmus azután reá vezet az asketizmusnak egy finomultabb fajára, amely a testnek sanyargatásában s főleg a szüzességi fogadalomban nyilvánul.

Az asketizmus eszméje vezet reá minden vallásban a mysticismusnak ideájára. A mysticismus az istennek tiszta és minden érdek nélkül való imadására törekszik; az istennel állandó közösségben akar élni a mystikus hívő, amely közösséget a nem civilisait ember anyagi eszközökkel, bódító italok élvezésével, őrző táncokkal akarja létesíteni, a művelt keresztény pedig anyagi és szellemi eszközökkel. Az asketizmus éppen azt a mystikus állapotot segíti és készíti elő. Úgy az asketizmus, mint a mysticismus az emberi szellem egységének erős bizonyítéka.

Ezt az egységet bizonyítják a mythisok is, amelyek első pillanatra tisztán a képzelem termékeinek látszanak. Ez a látszat azonban csal. A mythisok is bizonyos általános szabályoknak engedelmeskednek s a lélek egy és ugyanazon működésének köszönhetik eredetüket. Nem sok fáradságra van szükségünk, hogy ezen állításnak igazságát belássuk. A Jasonról szóló mythisnak párjával találkozunk a finn Kalevalában, sőt, amint LANG kimutatja, még az emberevő törzsek mythisológiájában is találkozunk nyomaival.

Az istenimadásnak igen figyelemreméltó alakja az állatimadás (zoolatria), amelynek alakjai a totemizmus és a lélek-vándorlásról szóló tan. Kétségtelen, hogy az istentiszteletnek ez a formája nem teljesen általános, de mégis elég gyakori az, hogy az emberi szellem egysége mellett tegyen bizonyosságot. Az állatimádással találkozunk már a mexikói inkáknál; nyomait ott látjuk a hébernek, a görögök, a rómaiak, germánokat sőt a turáni népek vallásában is. A medve például a mordvinek szent állatja, az ibis az egyiptomiak vallásában foglal el előkelő helyet, a sas pedig sok indián törzsnél az imádott, tárgy.

Az emberi szellem egységét fényesen bizonyítják azok az életrajzok és legendák, amelyek az egyes vallások alapítóiról reánk maradtak. Jézus és Buddha között már régidő óta találunk a theologusok bizonyos hasonlóságokat, amelyek utánzás vagy átvétel által meg nem magyarázhatók. Nemcsak születésüknek és életüknek körülményei nagyon hasonlóak, hanem

ami sokkal fontosabb, tanításuk is igen sok pontban lényegileg megegyezik. Nem feladatunk, hogy a két vallásalapító és a két világvallás között párhuzamot vonjunk; meg kell elégednünk ennek a ténynek megállapításával. E tény erős bizonyítéka az emberi szellem egységének.

10 A *hajcsövesség* vagy a *capillaritas törvénye* a physikából mindenki előtt eléggé ismeretes. E törvényt a sociológusok per analogiam átvitték a socialis élet tüneményeinek magyarázatára s értik alatta az embernek azt a törekvését, amelynél fogva az alacsonyabb osztályban élők iparkodnak a magasabb osztályokba feljutni akár a maguk, akár leszármazottjaiknak személyében. Ez a tünemény azonban nemcsak a physikában és sociológiában általános, hanem előfordul a lélektanban is, úgy az egyéni, mint a socialis psychológiában és voltaképpen nem egyében alapú, mint az emberben levő azon általános ösztönön, melynél fogva az folytonosan magasabbra, előbbre törekszik. Az értékben való gyarapodásra való törekvés általános emberi tulajdonság. E tulajdonság nélkül minden fejlődés és haladás lehetetlen.

A hajcsövességnek ez a törvénye feltalálható a vallásban is; az ember a tökéletességre vágyik, minél közelebb akar lenni az istenséghez. E vágyódásnak és törekvésnek pompás illusztrálja a Babel tornyáról szóló elbeszélés. Tornyot akar építeni az emberiség, hogy annak tetejéről egészen közel férhessen istenéhez.

Az ember egy ideált alkot magának az istenség személyében. Felruhazza azt minden oly tulajdonsággal, amely előtte jónak, kiválóknak s tehát óhajtottak tűnik fel. Ezt az ideált kell megközelítenie, illetőleg ahhoz hasonlónak kell lennie. E célra azonban nem elégséges a puszta utánzás. Szükség van rendkívüli eszközökre, melyeknek segítségével nemcsak közeledhetik istenéhez, hanem elegyedhetik is vele. Ilyen rendkívüli eszköz az egyik amerikai indián törzsnél a pipázás, az indusoknál a szent haomu ital, a keresztényeknél pedig az úrvacsora, A keleti népek vallásos mysteriumai, például a Mithra-vallásé, egyenesen az istenséggel való egyesülést tűzik ki célul. Sőt úgy látjuk, hogy az őskereszténység körében elterjedt nyelveken-beszélés, melyet Pál apostol a korinthusiakhoz írott első levelében magyarázott, szintén

nem egyéb, mint az istenséggel való közlekedésnek egyik fontos eszköze. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a közlekedés csak időleges. Szükség van tehát olyan eszközre is, amely a hosszabb ideig tartó közlekedést és elegyedést segíti elő. Ilyen eszköz az indusok vallásában a nirvánában való elmerülés. Ez a közlekedés azután igen sokszor az isten felé való emelkedéssé lett, például a bűvölők, a mágusok, a sámánok productióiban, akik bizonyos titkos értelmű cselekvések által kenyszeríthetni vélik istent, hogy az ő akaratukhoz szabja a magáét.

11. Az ember a maga fejlődésének legelső fokán teljes mértékben önös és subjektív, azaz csak önmagával vagy a hozzá legközelebb állókkal foglalkozik, figyelmét csak azok kötik le. A fejlődésnek igen hosszú folyamatára van szükség, míg az egoista »én« háttérbe szorul s az önkényes subjectivismus helyét a tárgyiasság foglalja el. Az alany-tárgy megválásának folyamata figyelemmel kísérhető az egyén lelki fejlődésében; figyelemmel kísérhető a nyelvnek és a vallásnak kialakulásában is. Lássuk hát, hogy az *alany és tárgy alternantiajának törvénye* mily módon érvényesül a vallás történetében.

A cultusnak legelső formája, amelylyel minden népnek vallásában találkozunk, a halotti szertartás, a halottak tisztelete. Nem csodálkozhatunk, ha némely sociologus, például SPENCER, azt állítja, hog^r enélkül a vallás létrejöttét elképzelni sem lehet. A család imádja az elhunyt családfőt, az ősoket, kik a maradékok szemében kitűnő férfiak, szentek, félistenek voltak, majd a fejlődés folyamán mint őriző angyalok, lares, geniusok tiszteltetnek. Bármilyen legyen azonban e tiszteletnek formája és módja, az imádás tárgya mindig egy és ugyanaz, t. i. az ember. Csakhogy az embernek nem teste, hanem szelleme az imádott tárgyú. Az emberi lélekben való hit, mely szerint a lélek láthatatlan, a testben él, halál után fennmarad, arra a gondolatra vezetett, hogy a természet többi tényezői is, mindenekelőtt pedig az állatok szintén bírnak lélekkel. Ha a test elpusztult, ezeknek lelke is tovább él. Ekként azután az egész mindenség lelkekkel népesül be. És ha az emberi lélek imádásnak tárgya, miért ne lehetne a többi lélek is? Annyival is inkább, mivel a lelkek között van

sok jelentékenyebb, hasznosabb lélek is, mint az emberé, például a napnak a lelke. A nap lelke és szelleme is imádás tárgya lesz így. Majd utána a kevésbé jelentékeny lelkek is tiszteletben részesülnek s lassan-lassan kifejlődik az objectív Polytheismus. Az ősök tisztelete háttérbe szorul, de véglegesen nem tűnik el soha, amint ezt a halottak napjának fennmaradása is bizonyítja.

Az ember azonban az emberről nem feledkezhetik meg végképpen soha. Az embernek, mint embernek imádása ugyan csak eltévelyedés, de az emberi vonások, melyeket magunkra nézve jellemzőknek tartunk, reávetítődnek az objectív léttel bíró istenekre, azaz az istenek anthropomorphisálatnak, mint azt már a régi görög bölcsek is megállapították. Az istenek emberi formát nyernek, szenvedélyeik emberi szenvedélyek, erényeik emberi erények, sőt családi életet élnek, mint az emberek; az objectív lett isten mind jobban és jobban hasonlít az emberhez, anélkül azonban, hogy valaha emberré lenne. Ennek szembetűnő példája a görögök istensége, amely az Olympuson majdnem emberi életet él. Amíg tehát a fejlődés elején a subjectivitás középpontja az *egyes én*, addig e magasabb ponton centrum az *emberiség, mint egész*. Az *én* helyét a *nem-én* foglalja el, a fejlődés tehát az én felől a nem-én felé halad a vallásban éppen úgy, mint a szellemi életnek minden terén.

12. Az utolsó törvény, melynek a vallás fejlődésében való érvényesülését vizsgálnunk kell, *a concret és az abstract közt levő alternantianak törvénye*.

E törvény legtöbbször párhuzamosan hat az előbb említett törvénnyel. A fejlődés legelső fokán az ember szinte borzad mindattól, ami elvont s számlálásában ötön túlhaladni nem képes. Az abstractio, az elvonás csak a fejlődésnek magasabb fokán jelentkezik, amint azt a nyelv fejlődésének menete világosan bizonyítja. A primitív nyelvekben az ígét még nem lehet a tárgytól elválasztani és igen sokszor egyetlen szó által fejeztetik ki egy olyan mondat, melyet a fejlettebb nyelv egy határozóból, alanyból, tárgyból, igéből álló mondattal fejez ki. A gondolkodás primitívus formájában a tárgyat nem emeljük ki a maga környezetéből, hanem természetes synthesisében fejezzük ki azt. Nem is szólva arról, hogy egy tárgynak

különböző tulajdonságai külön-külön elvontság gyanánt kezeltetnek. Kendre-rendre fejlődik ki a gondolkodásnak színe, hogy a sok fehér tárgyról elvonjuk közös tulajdonságukat a *fehérséget*, vagy sok színes tárgynak közös tulajdonságáról a közös jelzőt: a *szint*. Az emberben is eleinte egy testet lát a gyermek s csak lassan különbözteti meg a szemet, fület, orrot stb.

A gondolkozás fejlődése tehát a következő menetet mutatja: az *énből* haladunk a *nem-én* felé, azután a *nem-énből* térünk vissza az *énre*; a *concretéből* haladunk az *abstrakt* felé s az *abstractból* térünk vissza a *concretire*.¹⁾

E kettős folyamat valósul meg a vallásban is. Az ember eleinte a csillagot, az állatot, a folyót imádja. Később azonban a csillagnak, állatnak, folyónak szellemét részesíti tiszteletben s még később ez a szellem a csillagtól, folyótól, állattól abstrahálva mint teljesen önálló lény lesz az imádás tárgya. Ezt az abstract lényt azonban ismét concretisálni kell és bekövetkezik az anthropomorphismus, azaz az abstract lénynek, melyet a csillag, a folyó, az állat lelkének tartottunk eleinte, most már a saját tulajdonságainkat projiciáljuk s concret emberi alakba öltöztetjük a hús és vér nélkül való abstractumot. Az abstractionak ilyen concretisálása nyilvánul meg az u. n. allegorikus istenek alkotásánál. A halál pld., amely egy actio vagy egy állapot, személyi alakot vesz föl, aki vérből, csontból áll, él, mozog, s lefelé fordított fáklyát visz kezében. Az igazság is személylyé concretisálódik, serpenyőt tart kezében s hogy objectiv legyen, kendőt köt szemére. Azt mondhatnók tehát, hogy a concretisálás éppen olyan sok istent teremtett, mint az abstrahálás. E folyamaton, melynek jellege bizonyos mértékig önkénytelen, minden vallás keresztülment és megy mind a mai napig.

E mult évi szemle októberi füzetében előadtuk volt azokat a tényeket, amelyek minden vallásnak közös kincsét képezik. A fenebbi sorokban röviden reámutattunk azokra a törvényekre, amelyek minden vallásnak fejlődésében érvényesítik a maguk hatalmát. Hátra van még vizsgálnunk azokat a lélektani

¹⁾ V. 5. a Szemle 1909. májusi füzetében »A természet és társadalom« című cikkemet, valamint az 1910. év januárius és februárius számában megjelent »Evolutioio és sociologia« című tanulmányom idevágó pontjait.

motívumokat, amelyek arra ösztönözték az embert, hogy a létnek nagy kérdéseire feleletet adjon s e feleletet a vallásnak formájában találja meg. Általában véve megjegyezhetjük, hogy e motívumok az embernek, mint eszes lénynek, természetével vannak összefüggésben, azaz: *e motívumok első sorban mentalis jellegűek* »A vallás – mondja DE LA GRASSERIK – éppen oly természetes productuma a szellemnek, mint a gyümölcs a fának.« (i. m. 276. oldal.)

E motívumok három nagy csoportba oszthatók: *1. önző motívumok, 2. ego-altruista motívumok és 3. altruista motívumok.* Megkell azonban jegyeznünk, hogy az altruista szót itt nem morális értelemben vesszük, hanem vele a *nem-énnek* az *én* felett való túlsúlyát, uralmát jelöljük, azaz az istenségnek uralmát az ember felett.

1. Az egoistikus motívumokra nézve jegyezzük meg a következőket. Az első érzés, mely az embernek lelkében, a természetnek könyörtelen nyomása alatt ébredt fel, kétségtelenül a félelem és védekezés érzése volt. A szenvedést és a halált tőle telhetőleg kikerülni igyekezett. *A fenntartás ösztöne* hajtotta a szenvedésnek és halálnak kerülésére. Védelmei szülőinek védelmén kívül máshol hiába keresett. Ez a védelem gyenge volt ugyan, de elégséges arra, hogy életet adjon a tisztelet és hála érzésének, melylyel a védelmezett gyermek a védelmet nyújtó szülő iránt viseltetett. A tisztelet ezen érzése később azután a félelem érzésével párosult. E félelemnek szülőanyja és táplálója a szülőknek szigorúsága, büntetése, verése volt, a mint ez nemcsak a civilizálatlan népeknél szokásos, hanem az alsóbb néptömegeknél még ma is minden paedagogia kezdete. *A félelem érzése első rugója a vallás keletkezésének.* Az az érzés vezetett az ősök tiszteletére, amelyből azután a vallásnak különféle alakja különbözött. E mellett tesz bizonyosságot az a körülmény is, hogy a fejlődés elején a rossz szellemek, a rossz istenek a tiszteletnek, illetőleg imádatnak tárgyai, mivel ezektől fél a primitívus ember s ezeket akarja ajándékok, áldozások által a maga részére megnyerni. A fenntartás ösztöne és a félelem érzése, ez a két motívum áll a vallás fejlődésének kezdetén mint a vallásnak éltet adó forrása.. A fejlődés magasabb fokán ez a félelem az erkölcsiség fejlődésének lesz hathatós eszköze. A

síron túli büntetéstől való félelem sok erkölcstelenségnek lesz gátjává s egy bizonyos ponton minél nagyobb ez a félelem, annál nagyobb az erkölcsiség. Hogy aztán ez az erkölcsiség az igazi erkölcsiség-e vagy sem? – erre a kérdésre itt nem feladatunk felelet adni.

A félelem érzése mellé járul lassanként egy másik egoistikus rugó: a *boldogság után való vágy*. Ez a vágy egyike a legélénkebb lélektani ösztönöknek. Már a szenvedésnek távolléte is bizonyos boldogsággal tölti el az ember lelkét. Az ilyen boldogság azonban csak negatív boldogság, melylyel az ember meg nem elégszik. Vágyik a pozitív boldogság után is. Ezért könyörög az istenekhez, ezért visz ajándékot nekik, ezért imádkozik, böjtöl és áldoz. A boldogság utáni vágy hajtja az embert arra, hogy higgyen jó istenek létezésében is, akik boldogságot, örömet, szerencsét, jólétet adnak ajándékkul a nyomorult halandóknak. Innen a vallásokban mutatkozó dualismus: a félelem szüli a rossz istenekben való hitet, a boldogság után való vágy a jó istenekben valót. A jó isteneket az ember jobban szereti, de a rosszaknak több áldozatot visz. A jó istenek ezután felülkerekednek a rossz istenek felé, azok fölött uralkodóvá lesznek s az ember is ezentúl már csak a jó istenekhez fordul, hogy segítséget nyerjen tőlük a rossz istenek ellen. A fejlődésnek ezen a fokán a dualismus némileg enyhül, amennyiben a rossz és jó istenek nem mint egyenlő felek állanak egymással szemben, hanem mint ellenséges hatalmak, kik közül az erő és igazság a jó istenek részén van. A jó istenekhez hű emberek elveszik jutalmukat ebben az életben is, de teljes mértékben veszik azt el a földön túli életben. (Valhalla, mohammedámok és keresztények paradicsoma stb.)

Ha már most e három egoistikus rugónak működését figyelemmel kísérvük, a következő tapasztalatra jutunk. A fenntartás ösztöne adott léteit a lélek fennmaradásában való hitnek; a félelem szülte a démoni jelleggel bíró vallásokat és a boldogság után való vágy volt forrása a tulajdonképpeni értelemben vett vallásnak. Természetes dolog, hogy a valóságban e három rugónak működési köre nem vonható ilyen éles határok közé, nem különösen a két utóbbié. A boldogság után való vágnak különben igen nagy fontossága van nem csupán a vallásnak, hanem az erkölcsiségnek kifejlődésében is. E vágyban találta meg a vallási moral a maga sanctióját.

2. Az *ego-altruista motívumok* már sokkal emelkedettebb jellegűek, mint az *egoista motívumok*. E motívumok alatt az egyén már egy kissé háttérbe szorul, az önző subjectivizmus veszít élességéből. Az ember a világ polgárának érzi magát s a socialis kötelek hatalma egyre növekszik.

Az *ego-altruista motívumok* között keletkezési sorban első az *igazság* motívuma. Az igazság érzése a vallásnak egyik leghatalmasabb tényezője.

Az ember a maga felebarátaival szemben igen sokszor igazságtalanul jár el, de igen sokszor kénytelen ő maga is igazságtalanságot, erőszakot eltűrni, a nélkül, hogy elég erős volna megbószólni a rajta elkövetett igazságtalanságot. Az emberi igazságtalanság mindig hatalmasabb volt, mint az emberi igazság, de az ember nemcsak embertársai részéről kénytelen eltűrni az igazságtalanságot, hanem igen sokszor úgy érzi, hogy az istenek is igazságtalanul bánnak vele. Mert másképpen honnan van az, hogy ő kevésbé gazdag, kevésbé erős, kevésbé egészséges és hatalmas, mint amilyen felebarátja, aki pedig sokkal kevesebb áldozatot viszen az isteneknek. A Jób könyvének problémája örök emberi probléma, amelyre – úgy látszik – mind e napig nem tudunk kielé-ⁱgítő feleletet adni.

Az a kérdés már most, hogy ez az igazságtalanság, mely a földön olyan szembeszökő, miként és hol fog véget érni. A felelet egyszerű: a síron túl. A megérdemlett jutalmat és a megérdemlett büntetést majd a túlvilági életben nyeri el ki-ki, amint cselekedett ebben a földi életben jót vagy gonoszat, isten előtt kedvest vagy utálatost.

Az igazság ezen ösztöne valóban *ego-altruista* jellegű. *Egoista*, amennyiben magunk számára igazságot kívánunk, de *altruista*, amennyiben mások számára is követeljük azt és mi magunk is megadjuk. E jellege arra mutat, hogy eredete inkább *sociologiai*, mint *psychologiai*, mivel igazságosság csak ott lehet, ahol már az emberek között bizonyos viszonylatok keletkeztek és szilárdultak meg.

A másik *ego-altruista* rugó a *socialis ösztön*, az egyedülségtől való irtózás. Ez az ösztön, amint már neve is mutatja, szintén *sociologiai* jellegű s érvényesül nemcsak a társadalmak keletkezésében, hanem a vallás kifejlődésének *processusában* is. A társadalmak ugyanis lehetnek az isteneknek és

felsőbb lényeknek társasága is. Az emberi társadalomban magát rosszul érző ember sokszor menekül a felsőbb rendű jények társaságához, isten felé fordul, vagy meghalt kedveinek emlékezetének szenteli életét.

Ez az ösztön rendkívül hatalmas és parancsoló. Mikor a magány szinte megöli az embert, az istennek érzi szükségességét s keresi a vele való folytonos közlekedést.

Már inkább altruista, mint egoista ösztön, a *kegyelet* lélektani ösztöne. Ez az ösztön teljesen mások iránt való érzelmeinknek forrása, de bizonyos mértékig mégis egoista, mivel kielégítése által magunk is bizonyos meglegedést érzünk. Ettől az érzéstől csak egy lépés van a szeretethez, amely egyik fontos tényezője a vallásnak. A vallásnak fejlődése tehát szintén nagyjában ekként halad: első fok a félelem vallása, második fok az igazság vallása, harmadik fok a szeretet vallása. A morálisnak alapja az igazság.

3. Míg az egoistikus ösztön egészen bátran nevezhető a subjektivisáló, alanyosító ösztönnek, addig az *altruistikus ösztön* méltán illehető az objektivisáló, tárgyiasító ösztön névvel. Ez az ösztön teljesen lélektani jelleggel bír s az embernek azon törekvésében nyilvánul, melynél fogva az egyén saját magát mintegy megerősítve, egy nálánál magasabb, hatalmas lényhez köti egész életét, amely magasabb lény a vallásban természetyszerűen az isten vagy az istenek. Az *én* teljesen elmerül, megsemmisül a *nem-én* mellett. Az egyén elsőségének ez a megtagadása azonban hosszas és lassú processusnak eredménye. Az egoismus, ha egyszer befészkelte magát az ember lelkébe, helyéért elkeseredett harcot folytat az altruismus ellen s csak sok nagy erőfeszítéssel ülhet diadalt fölötte.

Ennek az objektivisatióknak első megnyilatkozásával ott találkozunk, ahol valamely gyenge erőtelen és gyámoltan lény, nem tudván magát egyedül fenntartani, a nálánál erősebbek és derekabbak társaságát keresi; azokhoz húzódik, hogy táplálékát megkereshesse, életét fenntarthassa. Ilyen helyzetben találjuk az élősdit állatokat és növényeket. De találkozunk ezzel a jelenséggel az emberek körében is. Ezeknek nagy része is pénz, vagy erő, vagy intelligencia hiányában kénytelen másokra támaszkodni, hogy megélhessen. Ez az emberi Parasitismus, a melyhez igen sokszor, sőt szinte mindig a servilismus és szolgálalkúság járul. Így például azok az öreg szolgálkák, kik

uruknak szolgálatában lemondottak minden családi kötelemről, csakhogy megélhessenek, teljesen lemondottak személyükről, objektivisálódtak s teljesen a nem-én hatalma alá hajtották saját énjüket. És ugyanez a jelenség igen sűrűn fordul elő a politikai élet terén is – még napjainkban is. Sőt egész népek is találkoznak, akik énjüket lépten-nyomon megtagadva egy valóságos vagy képzelt nem-énnek igájába jó szívvel hajtják fejüket. Vajjon e megalázkodás, amely valóban állattá alacsonyítja le az embert, csakugyan a munkától való undorban leli-e forrását, olyan kérdés, amelyre e sorok írója nem merne nemmel felelni.

Ez a lélektani ösztön a maga erényeivel és hibáival együtt megnyilatkozik a vallások történetében is. Az ember minden áron igyekszik az istenség tetszését a maga számára megnyerni, ezért nem szűnik meg az istent imádni. De ez az imádat lassanként átvitetik istenről az isten házára, a templomra, az isten szolgálóira, a bűvölőkre, sámánokra, magusokra, papokra. Az én teljesen meghódol a nem-én előtt, mihelyt ez a nemén valamely felsőbb hatalomként jelentkezik előtte. Ennek az ösztönnek működésében nyilatkozik meg legerőteljesebben a hajcsövesség törvénye, amelyet fennebb adtunk elő. Az egyén mind feljebb és feljebb vágyik, csakhogy – s ez igen figyelemreméltó jelenség – ez az emelkedés voltaképpen nem egyéb, mint az ének teljes megsemmisülése és elmerülése egy felsőbb hatalomban. Az ének teljes kioltását és megölését kívánja a buddhisták hite s ezt követeli a kereszténység asketizmusra hajló követője is. A gyenge, a nyomorult, a semmitérő *én* legyen erős, hatalmas és fenséges az által, hogy egy erős és hatalmas, egy fenséges *nem-én* szolgálatába bocsátja személyét, lelkét és testét egyaránt.

A három ösztönnek, egoistikusnak, az ego-oltruisztikusnak és az altruistikusnak, együttthatása folytán állott elő és erősödött meg a vallás az embernek lelkében. A vallásnak lélektani gyökerei tehát e három ösztönben keresendők. E három ösztön köti oda a vallást az emberi lélekhez és attól soha el nem szakadó célokkal teszi az emberi társadalomnak egyik legfontosabb tényezőjévé.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Felekezeti szabadelvűség és nemzeti egység.

E Szemle októberi füzetének élén a »socialis ismeretek tanításának kérdése a közoktatás körében« tárgy altatván, ott hivatkozás fordul elő az erkölcsi nevelésre is, melynek cél-szerű szervezése hatalmas eszköz lehet a nemzeti egységes életfelfogás kialakításához. Ezt a gondolatot kívánom én tovább fűzni.

A cultustárcza folyó évi költségvetésének tárgyalása alkal-mával feltűnően előtérbe nyomult a vallásszabadság és feleke-zeti béke kérdése. Hogy ez nem ötletszerűleg történt, kitűnik abból, hogy a vallás- és közoktatásügyi minister és olyan politikai kiválóságaink, mint Apponyi, Tisza és Andrássy is, kiterjeszkedtek erre beszédükben. A felekezeti béke s a vallás-erkölcsiségnek ezzel kapcsolatos kérdése a normális állami létet élő nemzetek életében is kiváló fontosságú, még nagyobb azonban a jelentősége e kérdéseknek egy különösen nehéz viszonyok közt élő, állami léte valódi kiépítéséért és minden fenntartás nélküli elismertetéseért küzdő nemzetre nézve. Távoli nemzeti céljainknak vélek tehát szolgálatot tenni, midőn a költségvetési vita során e kérdésekről elhangzottakra vissza-térve, azokból egy – életképessége esetén – messze kiható reformeszme csiráját kívánom kifejtetni.

E vitában nyugodtan haladtak a tárgyalás hullámai, míg fel nem tornyosultak egy ponton, ahol a szabadkőművesség bizonyos árnyalatainak a törekvései és a katholikusság benső hitélete kerültek egymással szembe. Nem lényeges, hogy az ezen összeütközésből keletkezett hosszú és heves vitában mi minden hangzott el, az sem lényeges, hogy ebben a mérkő-zésben melyik fél aratott fényesebb szónoki babért: de egy körülményt ki kell emelnünk ebből a diskusszióból merített tanulságképpen, s ez az, hogy Magyarországon az ál-liberalis-mus ideje lejárt.

De a cultusvitának egyéb tanulságai is voltak. Hogy ezeket minél élesebben láthassuk, röviden összegezem a felekezet; vitába kapcsolódó kijelentéseket.

A vallás- és közoktatásügyi minister oly politikai irányzatot kivan követni, mely szerint »minden oly erő, mely a nemzet igazi haladásának és fejlődésének érdekében áll és minden oly erő, amely erkölcsi tartalommal bír: szabadon fejlődhessék«. Már ezekben a szavakban is foglaltatik biztosíték a felekezeti béke számára, de még határozottabb e tekintetben az a későbbi kijelentés, hogy a felekezetieskedés minden eszközzel megakadályozandó, minthogy az veszélyezteti magát a vallásos szellemet s azonkívül *haza és nemzet elleni bűn. mivel bennünket egymástól elválaszt.* A különféle erők érvényesülésével szemben az összhang az ország ezeréves tradicionális alapjának fenntartásával biztosítandó. Culturánkat keresztény, magyar és demokratikus szellemmel kívánja a minister telíteni. Hogy a nemzeti jellegre mily nagy súlyt helyez, kitűnik a bevezető beszéde kezdetén elhangzott ama kijelentésből, mely szerint culturánknak éppen más nemzetek culturájánál is nemzetibbnek kell lenni. Hadat üzen annak a destructiv irányzatnak, mely a tekintélyt tagadja, a történelmi jogokat el nem ismeri s a valláserkölcsei elveknek a nevelésből való kiküszöbölését czélozza, és hazafias kötelességének jelent! ki minden eszközzel odahatni, hogy a nemzet ne sodortassék az erkölcsi decompositio útjára.

Tisza kiváltképpen a felekezetiesség ellen emeli fei szavát, mely jelenség fogalmába az egyedül üdvözítőnek tartott atheismust és kosmopolitismust is beleérti. A szabadkőművességről szólva kárhoztatja, hogy ennek az intézménynek az élére egy fiatal törtetőkből álló csoport került, melynek tagjai a szabadkőművességet egyéni céljaik elérésére használják lépcsőfokul. A szabadkőművességnek ez az elfajulása csak egyik megnyilvánulása annak az általában elhatalmasodott szellemi iránynak, hogy mindenki komoly munka nélkül, féltudással akar érvényesülni. Ennek az iránynak leküzdése céljából munkára hívja a társadalmat s óva int, hogy eközben kerüljük *mindazt.* ami a társadalom egységét *megbonthatná.* Kiemeli, hogy – mindaddig, amíg túlzásokra nem ragadtatják magukat – az összes felekezetekre nagy hivatás vár ezen a téren. Helyesli a vallásoktatásnak a minister által tervbevett továbbépítését a közoktatásban és egyáltalán az ifjúság vallásos életének felkarolását. Kárhoztatja a felekezeti intézetek megszüntetésére irányuló törekvéseket, viszont azonban távol kívánja tartani a közoktatástól a sektarianismus szellemét. A felekezetiesség veszélyét főként abban látja, hogy a saját felekezetbeliek komolyabb részét a radikalismus és az atheismus karjaiba hajtja. Hogy a kellő mértéket fenntartsuk, arra Magyarországon van-

nak tradíciók, nevezetesen a magyar szabadelvűség ama nemes, tiszta tradíciói, »amelyek egyesítik a hitet a tudással, a vallást az egyházzal, a *szabadságot* az erkölcsi rendhez való *ragaszkodásai*«.

Apponyi tiltakozik az ellen, hogy a congregatiók ügye, a katolikus egyház eme benső hitéleti mozzanata, mely sem az egyes hitfelekezetek közti, sem pedig az egyház és állam közti viszony körébe nem tartozik, az országgyűlésen vita tárgyává tétessék, annál is inkább, mivel nagy nemzeti feladatok várnak megoldásra. E feladatokhoz azzal a szándékkal kell hozzáfognunk, hogy a »nemzet erejét, a nemzet nagyságát gyarapítsuk és távolítsunk *el a nemzetből mindent*, ami annak egységét, ami annak kohaesióját, ami erkölcsi összetartozandóságának érzetét gyengíti«. Kárhoztatja, ha az egyes egyházak benső hitéletének mélyítése gátoltatik, mert ezzel a nemzet erkölcsi életerejének egyik rugóját bántjuk meg és gyöngítjük azoknak az ellenhatásoknak egyikét, melyek a minden ember lelkében bennlevő és a nemzetet megtámadó destructiv erő ellen vannak hivatva működni. A vallásszabadság mibenlétét a következőképpen apostrophálja: »a különböző vallási meggyőzések a maguk teljes ethikai tartalmát érvényesítve egymást tiszteljük, egymás iránt türelemmel legyenek, egymásnak törvény által biztosított egyenjogúságát elismerjük és senkinek buzgósága a másiknak megtámadására ne vezessen.«

Andrássy kárhoztatja az osztályok és felekezetek gondolat- és érdekköréből eredő jelszavakat, mint amelyek ártalmára vannak a nemzeti egységnek. Nem kevésbé széttagoló hatású erő a szabadgondolkodás, mely – minden elméleti jogosultsága dacára – aggressiv fellépte esetén veszedelmes és emellett igazságtalan, mert a *szabadgondolkodók nagyobb sebet ejthetnek a hittel bírók lelkén, mint fordítva*. A vallás a legnagyobb emberi értékek és a társadalom legkiválóbb összetartó erőinek egyike. Megkülönböztetendő azonban a vallástól a felekezetiesség, mit Magyarországon károsnak tart, mert csekély népességünknel és a felekezetek nagy számánál fogva könnyen származhatik belőle éles küzdelem és gyűlölködés. Történelmünk folyamán is csak a felekezetek versengése és ennek kihasználása folytán vált sokszor lehetővé a központi hatalom túlkapása. A magyar nemzet komoly veszély esetén a jövőben is csak úgy fogja a helyét megállani tudni, ha a felekezeti széttagoltság nem veszélyezteti a társadalom egységes és együttes működését. Az egységesítésnek annyira híve, hogy szükségesnek tartja, hogy a nevelőintézetek zöme állami legyen; azonban a felekezeti iskolák erőszakos államosítását elítéli. A congregatiók kérdésében a szabadság álláspontjára helyezkedik, de az Ígéret szentsége miatt hibáztatja, ha gyerekektől olyan ígéret vétetik, amelynek horderejét még nem

képesek felfogni. A legnagyobb bajnak tartja a sok, különböző önérzet fejlődését és *azt szerelné, ha Magyarországon csak egy önérzet uralkodnék: a nemzeti önérzet.* Annak a teljesen szabadelvű politikának híve, melynek az országban mindig voltak hagyományai.

Mint ebből a rövid szemléből látható, a lefolyt cultusvita különböző pártállású és különböző politikai múlttal bíró vezérszónokainak felfogása igen közel áll egymáshoz: mind összetalálkoznak az igazi szabadelvűség és nemzeti egység gondolatában. A szoros nemzeti kapcsolat szükségességének hangsúlyozása mellett a cultusminister minden erkölcsi tartalommal bíró erő szabad fejlődését, Apponyi a különböző vallási meggyőződések etnikai tartalmának érvényesítését, Tisza az egyes felekezetek által képviselt szellemi értékek kellő kifejtését kívánja, míg Andrassy az eszményi szabadelvűség uralmát óhajtja. A nemzeti egység gondolata Andrassy-nál jut a legközvetlenebbül kifejezésre, amennyiben a nemzeti önérzetben eszközt is jelöl meg a nemzeti egység biztosítására. Ez az egységes nemzeti önérzet képezi a kifejtett eszmék határvonalat az egyik oldalon és az Apponyi által védeltetett különböző vallási meggyőződések a másikon.

Önként merül fel a kérdés: összeegyeztethető-e ez a kettő egymással? Kétségtelen, hogy a benső vallási meggyőződésben mutatkozó különbségek az önérzetben is idéznek elő bizonyos eltéréseket, de ezek oly árnyalatszerűek, hogy nem zavarják meg azt az összhangot, mely más alapon – ha szűkebb keretben is – létrehozható. Ily alkalmas alapnak kínálkozik erre a közös erkölcsi felfogás. Az önérzet ugyanis, mely nem olyan absolut és elvont lelki jelenség, mint az emberi lélek legmélyén rejtőző vallási érzület, hanem már realistikusabb s a külső életviszonyokhoz simuló, főként az erkölcsi felfogásra támaszkodik s a vallási érzéssel csak bizonyos távolabbi kapcsolatban van. Az erkölcsi felfogás voltaképpen ugyan mindenkinek a vallási felfogásán (e kifejezés alatt itt az anyagelvűek világnézetét is értve) épül fel, de értelmi elemekkel annyira kevert s a külvilággal oly sűrűn jut érintkezésbe, hogy mintegy közvetítő kapcsot képez az ember belvilága és a külső világ között. Nincs tehát akadálya annak, hogy bár különböző vallási meggyőződés mellett, de nagy vonásokban közös erkölcsi felfogás uralomra juttatása révén egy nemzet társadalmának átlagönérzete egyenlősíttessék. Ezt biztosítandó, a nevelés és oktatás ügyét ennek a célznak a szolgálatába kell állítnunk. A legnagyobb eredmény ezen a téren az internátusok útján érhető el. Ezek fejlesztését a vallás- és közoktatásügyi minister célba is vette. Hogy azonban ez a helyesnek felismert út a nemzeti haladás számára addig se legyen elzárva, míg az ország pénzügyi

viszonyai az internátusok nagyobb mérvű fejlesztésére tért engednek, legyen szabad egy addig is megvalósítható reform-eszmére felhívnom az illetékes körök figyelmét.

A paedagógiában – épp úgy, mint a büntető jogszolgáltatás terén – semmi sem végzetesebb, mint az egyénítés (*individualisatio*) mellőzése s egyáltalában helyes eljárásmodnak vagy alapelvnek a fennforgó különös körülményekre való minden tekintet nélküli alkalmazása. Ilyen hibás módszer érvényesül az erkölcsi nevelés terén. Jóllehet, az értelmi és érzelmi oldal igen különböző arányokban van kifejlődve, mégis a gyermeknek minden áron a kedélyvilága és képzelete révén törekszünk a lelkéhez férni s az erkölcsi tételeket ezen az úton akarjuk beléoltani.

Az erkölcsstan, mint a philosophia egyik ága, az egész életet felöleli minden oldaláról s ennél fogva a legkülönfélébb ismeretrendszerek keretében tárgyalható. A középiskolák tananyagát képező tárgyak közül főként a philosophia, a történelem, az irodalom, a természet- és a netán felveendő társadalomtudományok kínálóznak alkalmas közegül az egyéni és társadalmi lét erkölcsi törvényeinek értelmi alapon, példák bemutatásával és analógiák felállítása útján való előadására. ¹⁾ Különösen fontos a történelemnek az erkölcsoktatás czeljaira való felhasználása. A történelem igen hathatós eszköz az ősök jellemnagysága révén a szép nemzeti jellemvonások erősítésére. Hazánknak erkölcsi tanulságokban kimeríthetetlen, győzelemben és bukásban egyaránt magasztos története, mely az önfeláldozásnak oly fenkölt példáit tárja fel, szükségképp fokozottabb mérvben fogja éreztetni tisztító, nemesítő és jellemképző hatását, ha a benne rejlő tanulságok czéltudatosan állíttatnak az ifjúság elé. A társadalomtudományok viszont alkalmasak volnának a társadalom, a társas élet főbb hibáinak a feltárására, amivel kapcsolatban igen sok, egész életre kiható, helyes tanácssal volna ellátható az ifjúság.

A tennivaló tehát ez: foglaltassanak rendszerbe mindazok az erkölcsi tételek, melyek az említett tárgyakból kivonhatók; hozassanak összhangba a bevett felekezetekben közös vallás-erkölcsi elvekkel és osztassanak el megfelelően az illető tárgyak között. A VIII. évi bölcséleti előtanulmányok keretében összefoglalható volna mindaz, ami az előző éveken át a különféle tárgyak keretében előadatott. E mellett a vallásoktatás és az abba illesztett vallás-erkölcsstan természetesen

¹⁾ A természet- és erkölcsstudományok érintkezéséről különösen az angol és amerikai irodalomban találunk értékes vizsgálódásokat. (WALLACE, SPENCER, HUXLEY, EMMERSON, BALDROIN stb.) A hazai irodalomban hamarosan SZITNYAI »Szív és ész« című művére utalhatok, melynek II. és III. fejezetében a felvetett eszme megvalósításánál nagyon értékesíthető elmefuttatások foglaltatnak.

teljes épségében továbbra is meghagyandó. Az ezen reform keresztülvételére a cultusministeriumban szervezendő bizottságba az illető szakok képviselőin kívül az összes felekezetek meghivatnának s így alkalmunk nyílnék arra, hogy vallás erkölcsi álláspontjukat – a híveik számarányának megfelelő számú képviselő útján – érvényesíthessék. Ily módon egyáltalán nem volna veszélyeztetve az, hogy a híveinek száma és történelmi múltja alapján birt állását és az erkölcsi életre gyakorolt befolyását minden egyes felekezet továbbra is megtarthassa. Éppen ezért ezt a reformot a különböző felekezetek egyházainak, az erkölcsiség leghivatottabb őreinek, visszautasítani: az individualistikus felfogás határtalan túlhajtása és olyan magatartás lenne, mintha az égő ház lakója visszautasítaná mások segítségét, csakhogy a tüzet egymaga olthassa. ¹⁾

Talán szükségtelen is megjegyezni, hogy a szóban levő reform nem tenne szolgálatot a szabadkőművesség vallásellenes irányú fractioinak, mert nemcsak nem gyöngíti meg a vallásos erkölcsöt, hanem azt szélesebb alapokra fektetve, egyenesen az erkölcsiség megszilárdítására vezet, s így közvetve magára a vallásosságra is kedvező hatást gyakorol. Ezt a problémát is úgy kell különben felfognunk, mint minden a nemzet életének évszázadokra irányt adó reformlépést, hogy t. i. jobb, ha a nemzet egész erejének összhangzó együttműködése alapján nyer megoldást, mint ha a nemzet ellenségeinek marad robbantó anyagul.

Hogy az egységesített morál milyen üdvös hatással, leend hazai viszonyainkra, azt könnyen elgondolhatjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy az egységes erkölcsi felfogás és az ezt leginkább kifejezésre juttató közös szokások milyen bántóan éreztetik ma hiányukat. Nemcsak a különböző társadalmi osztályokban, de ugyanazon társadalmi rétegen belül is nélkülözzük a közös erkölcsi felfogást és az egységes érintkezési formákat s éppen ebben rejlik egyik főoka a politikai, társadalmi, culturális és hitéleti téren egyaránt észlelhető, folytonos összeütközéseknek és súrlódásoknak. Társadalmunk rétegeinek ezzel járó sűrű csuszamlásai közben a saját helyét senki sem érezvén biztosnak, önvédelemből még a nem-aggressiv

¹⁾ Hogy az értelmi alapon kifejtett erkölccstan mennyire összeegyeztethető a valláserkölccstannal, annak bizonyosságára példaképpen utalhatok FRANCK könyvére (La morale pour tous, Paris, 1884.), melynek 176. és 177. lapjain a következők foglaltatnak: »Dieu a une place dans l'histoire de tous les peuples; il est invoqué en tête de tous les codes; . . . l'homme s'adresse toute prière; à lui remonte tout sacrifice; à lui s'attachent les dernières espérances de ce monde. La morale serait donc inachevée, si elle ne s'élevait pas jusqu'à lui, si elle ne cherchait pas quels sont les lieux qui nous unissent à lui, quels sont les devoirs que nous imposent notre nature et la sienne.«

elemek is belesodrónak bizonyos egészségtelen versengésbe. Ez a versengő állapot, melyben látszatok, külsőségek és különczök az érvényesülés főeszközei s a bármily áron elérendő siker a cél, egyre tovább növeli társadalmunk különeműségét. Nem kevésbé fokozzák széttagozódásunkat a különféle klikkek, nyílt és titkos szövetezések, melyek a történelmi hagyomány mezébe burkolózó kiváltsági felfogásból kiindulva, jogosnak tartják tagjaikat a kívülállók rovására előnyökben részesíteni, sőt bizonyos szűkebb közérdeknek a nagy közérdek rovására való szolgálatát erénynyé avatják. A társadalom elemeinek ezzel a túlfeszített harczzal járó természetellenes helyváltogatása sociális és nemzeti életünkben oly laza állapotot teremt, mely kizárja a kellő társas öszműködést és nemzeti törekvéseinket is veszélyezteti. Hogy viszont az egységes erkölcsi nevelésnek és a társadalom minél szélesebb rétegeire kiterjedő közös szokásoknak mily lekötő hatása van egy nemzet jellemére, s hogy az egységes erkölcsi felfogás s a kiforrt nemzeti szokások a sociális öszműködés megkönnyítése révén mily hatalmas fenntartó és fejlesztő erőt képviselnek egy nemzet életében, erre nézve talán elég, ha a külföldi példák közül Angliára hivatkozom.

Ha az előadott eszme intézményileg testet öltene s a gyakorlat emberei által nemzeti életünknek egy hatékony szervévé fejlesztetnék, úgy hiszem, nagyban előkészítenők – és pedig a különböző vallási meggyőzések s az azokban rejlő erkölcsi erők és értékek minden veszélyeztetése nélkül – az Andrassy által óhajtott egységes nemzeti önérzet uralmát, s ezzel nemzeti egységünk megszilárdítása révén culturális fejlődésünknek egy újabb lökést adva, igen hatalmas lépést tenénk az absolut nemzeti önállóság felé.

Gyulay Lajos.

Közgazdaság.

A primitiv népek gazdasági élete.

(Dr. Max Moszkowszki: Vom Wirtschaftsleben der primitiven Völker, unter besonderer Berücksichtigung der Papua von Neuguinea und der Sakai von Sumatra. Jena. 1911. Verlag von G. Fischer).

MOSZKOWSKI, aki a Kielben alakult a tengeri forgalom és a világgazdaság céljait előmozdító intézetben a folyó évi július hó 10-én a fenti címmel felolvasást tartott, most ennek az anyagát külön füzetben is kiadta, amely az emberi-

ség fejlődésének minden megfigyelőjét annál inkább érdekelheti, mert a szerző a munkában saját, a pápuák és a szakajok közt szerzett tapasztalatait dolgozza fel és veti papírra.

Kétségtől nagyjelentőségű probléma, hogy milyen volt az ősember életmódja és az e tárgyban keletkezett irodalom sok tekintetben, sőt majdnem kizárólag csak feltevésekből indul ki, hisz az emberiség bölcsőkoráról hiteles adataink nincsenek. Annál kézzelfoghatóbb az a módszer, melyet MOSZKOWSZKI választott, midőn a jelenkor teljes, vagy legalább is túlnyomóan primitív életet élő két néptörzsét, a pápuákat és a szakajokat személyesen kereste fel Új-Guineában, illetve Szumatrában s így abból a nagyon természetes feltevésből kiindulva, hogy az ősember gazdasági élete valószínűleg mindenütt egyforma, a nevezett két néptörzs jelenlegi életmódjából von következtetéseket az emberiség általános primitív életmódjára is. Bizonyos, hogy ez az eljárás nem ment a hibáktól, hisz a mai vadember nem bír, vagy legalább valószínűleg nem bír azzal a culturalis adománnyal, amely őt idővel a mi színvonalunkra tudná juttatni, de a feltevés, mely szerint az ősember, tehát a mai culturnemzetek ősei is, eredetileg alig folytathatta!; másféle gazdasági életet, mint amelyet a mai, a művelnépektől elkülönített s azokkal érintkezésbe alig jutó vadak folytatnak, plauzibilis. MOSZKOWSZKI különben sokat polemizál BÜCHER-rel, kinek »Wirtschaft der Naturvölker« cz. munkája egyes hipotesiseit nagy buzgalommal czáfolja. Anélkül tehát, hogy MOSZKOWSZKI tanulmányának különben is nehezen ellenőrizhető adatait bírálattal kísérnők, megkíséreljük annak eszmenetét ismertetni.

LISZT FRIGYES az emberi gazdálkodás fokozatai gyanán: a következőket állapítja meg. Először volt a vadászat, azután a pásztorkodás, majd a földművelés fejlődött ki, mely utóbbi később a kézi iparral, utolsó fokon pedig ezenkívül a kereskedelemmel is bővült. Ezt a fejlődést tagadásba veszi BÜCHKI KÁROLY, aki szerint a legrégebbi alakzat a zárt házi gazdálkodás volt, amit a zárt városi gazdálkodás, majd a nemzeti gazdálkodás kora követett. MOSZKOWSZKI kifejti, hogy primitív gazdálkodásnak két faja van: az egyik a rablás, a másik a termelés. Rablásnak kell minősíteni minden oly szerzést, mely a szükségeset úgy, helyesebben anélkül szerzi meg, hogy előre gondoskodott volna a létfenntartásról. A rablás sok pillanatnyi értékeket termel, melyeket azonnal el is fogyasztanak. Ilyen pl. a vadászsákmány. A termelés ellenben céltudatosan hoz létre termékeket, hogy ezekkel existenciánkat állandóan fentarthassuk. Belső-Guineában a pápuák még ma is csak rablógazdálkodást folytatnak, épp úgy, mint Ceylonban a veddák, Szumatrában pedig a szakajok. Az elülnevezettek kutyák segítségével vadásznak,

többiek pedig nyíllal, illetőleg lándzsával. A vadászszákmányt rendszeresen azonnal meg is sütik, még pedig fából készült roston s természetesen el is fogyasztják azonnal azt. A vadászat végett a legkülönfélébb törzsek egyesülnek és a szerző azt tapasztalta Új-Guineában, hogy oly törzsek is, amelyek hosszabb időn át harczban álltak egymással, kibékülésük után nyomban együttes vadászatra indultak, mert így nagyobb kilátásuk volt dús zsákmányra. Ez is mutatja tehát, hogy nincsen zárt törzsi gazdálkodás.

A nő és a férfi viszonyára s a gazdasági életben elfoglalt különleges helyzetére nézve is érdekes megfigyelései vannak MOSZKOWSZKI-nak. A föld eredeti művelője a nő, míg a férfi inkább vadászattal foglalkozik. A szerzett vagyon megöröközője a nő, azért meg is becsülik. A szerző tapasztalta, hogy a vadaknál a nő, különösen az öregebbje, valóságos zsarnok. O alkuszik a közékük vetődött idegennel s olyan gazdasági érzéke van neki, hogy pl. ha az idegen valamit vásárolni akar tőlük, akkor nem árulja el, hogy olyan holmija többnek is van, nehogy ezáltal a kívánt tárgy értékét mint amelyből tehát választék van, csökkentse. A férfiak már 10-11 éves koruktól kezdve egészen házasságukig együtt élnek, külön házban, amelyben nem egyszer homosexualitást is üznek, sőt a férfiak lakóházának a faragványai is gyakran ilyen jeleneteket örökítenek meg. Újguineában a férfi körülbelül 26 éves kora előtt nem gondol házasságra, mert addig nincs elegendő pénze, hogy megvegye a nőt, már pedig asszonyhoz csak vásár útján juthat. A nővásár azonban a fejlődésnek már magasabb foka, eredetileg a nőt is rabolták, amit bizonyít némely, abból a korból megmaradt szokás. így pi. a szakájuknál a nősülni szándékozó legény és az elveendő leány egy domb két ellenkező oldalán foglal helyet s a vőlegény erre kergetni kezdi menyasszonyát, meg akarva őt fogni. Ez jelképies maradványa a rablásnak. Vagy erre utal az a szokás is, hogyha egy férfi másnak a feleségét a magáéul akarja, akkor az erdőbe kell azzal egy hétre menekülnie s ott elbújnia. Ha ezalatt elfogják, az asszony köteles régi urához visszatérni s a csábító férfi büntetést fizet, míg ha nem fogják el, az új házasság ezzel szentesítve van. A *Kubu-törzsnél* a férj és neje közti első együttlétnek ma is az erdőben kell lefolynia, sőt még a férj és nő későbbi szerelmi légyottjának is az erdő a színhelye, még pedig a kora reggeli órákban. Mindezek a rablólházasság korára emlékeztetnek, mikor az emberek elől menekülni kellett. A férfiak ma is külön élnek az asszonyoktól és a gyermekek nevelése a nő gondja. A menyasszony megvétele különben a monogámia kezdetét jelenti, mert ahol a nőnek ára van, ott többnek a megvétele nagy anyagi áldozatba kerülne, amire a férfi alig képes.

Keleti Szumatrában pl. a siaki szultán néhány évvel ezelőtt, minthogy a polygamia miatt az erkölcsök romlani kezdtek, elrendelte, hogy a menyasszonyt ismét meg kell venni, ami által a monogámia újabb uralmát óhajtotta elérni. A nő hasznos tagja a családnak, ő készíti az első szerszámot is, a gyökerek kiásásához szükséges botot, továbbá a táskát, kosarat stb. Minthogy pedig a nő jelentősége ekként nagy, ezzel magyarázható meg, hogy a gazdasági élet vezetője is inkább ő lesz, mint a férfi.

A primitív nőben is benne van bizonyos, persze az ő culturátlanságához illő gyengédség. Szereti az állatot, sőt a pápua asszonyok nem egyszer az erdőből a férfiak által hozott vadmalacokat saját keblükön táplálják, hogy életüket fentartsák. A vad nőnek szórakozást nyújt az állat, tehát becézi azt. Arra is van példa, hogy a sündisznók, melyek napközben az erdőben csatangolnak, estére visszatérnek a nők háza tájékára, hol szeretik azokat.

A nő és a férfi külön álló háztartásából következik, hogy táplálkozásuk is elütő. Újguineában a nagy vadat, aminő a vaddisznó, vagy a kazuár, melyet a férfiak terítenek le, csak a férfiak fogyasztják is el, míg a kis vadat a nők is meg-ehetik. A nőknek különben inkább növényi eledelük van s e téren nagy szerepet játszik a szágó, különösen az abból készült kása, amit viszont a férfiak elfogyasztania valósággal szégyenszámba megy s aki ezt megteszi, azt olyan anyám-asszony katonájának tekintik. Az enivaló növények sorába tartoznak a megfigyelt vadnépeknél a szágón kívül a banán, a tápiókagyökér, a cukornád, a tök (melyet különösen sütvé szeretnek), a köleskása, a kókusz és az ananász, míg hús-eledelük a vadsertés, a kazuár, a galamb és egyéb madár, azután, ha van arra való fogó szerszámuk, a hal, sőt a pápuáknál némelykor az emberhús is.

Ami a kereskedelem kifejlődését illeti, a cserekereskedés a rablásból keletkezett. Ezt szintén bizonyítani lehet ma is élő szokásokkal. Középfrikában pl. az akkák törzsénél ma is az a szokás, hogy éjszakánként a szomszédos törzs lakóházaikhoz lopózkodnak s onnan elviszik a gyümölcsöt, de helyébe szárított húst hagynak ott, ezzel documentálva azt, hogy ők tulajdonképpen csak elcserélni óhajtották nem szükségelt dolgaikat olyanokkal, amikre szükségük van. A veddák viszont éjjelenként különböző élelmiszereket raknak a szingaléz kovácmester ajtajához és hozzátesznek még egy falevelet is, amelynek olyan az alakja, mint az általuk használt vasnyílnek. Ez szóltan üzenet, hogy a kovács csináljon nekik egy nyilat s ennek fejében fogadja el az élelmiszert cserébe. Csakhogy természetesen még ez sem kifejezett cserekereskedés, mert határozott megegyezés nem jött létre a felek

közt. Újguineában a karongok termékeiket az erdő egy meghatározott helyére viszik, azután bizonyos hangot hallatnak, amely a szomszédos törzsszel már meg van szokásjogilag állapítva s erre elszaladnak. Ekkor a szomszédok jönnek s szintén odateszik a termékeiket és ők is elszaladnak. Ha azután a csereével kölcsönösen meg vannak elégedve, eftenctuálják azt, míg ha nem, akkor hangjellel fejezik ki elégedetlenkedésüket s így a csere dugába dőlt.

A tulajdon érzéke akkor kezd kifejlődni, mikor van már mit megőrizniök az embereknek s ez a primitív népeknél MOSZKOWSZKI szerint rendesen a rizstermelés fejlődésével jár karöltve, mint amely fokozottabb gondosságot kíván; tehát az, aki ezt kifejtette, munkája gyümölcsét meg is akarja tartani. A törzs fejével, annak a munkája sikeresebbé tétele végett, eleinte csak a gyermekei, családbelije dolgoznak együtt s ebből fejlődik ki később a rabszolgaság, amikor már a törzsfő számára idegen munkaerőt vesznek igénybe. Maláj nyelven a rabszolga neve: anak perut, ami annyit jelent: testem gyermeke. Világos ebből, hogy a primitív népeknél a rabszolgaság csak későbbi fejlődés eredménye volt. A tulajdonjogi érzék eleinte csak a beültetett vagy beépített területre keletkezik, mint amelynek a létesítése fáradtsággal járt, majd kitolódik a be nem ültetett földre is, ami abban nyilatkozik meg, hogy ha idegen törzsek ily területen erdei terményeket akarnak szedni, pl. viaszt, gumit vagy pálmanádat, akkor ezért a szedett termék értékének bizonyos részét kell váltságdíjúl adniok. Aki elefántot terít le, az annak a jobb agyaráat a törzsfőnek köteles átadni, míg a balt magának tarthatja meg. Ez is a tulajdonjog elismerése. A törzsfő engedélye nélkül senki adósságot nem csinálhat s ha mégis megteszi, akkor eladhatják őt, hogy a munkájával dolgozza le a tartozását. Az első rabszolgák az ilyen adósokból kerülnek ki, vagy pedig a gonosztevőkből.

A kereskedelem a primitív népeknél, mint magasabb fokú gazdasági ág, rendszerint idegenek kezében van, Ilyenek pl. Szumatrában a jávaiak.

A primitív népek gazdasági fejlődésének a fokozatait MOSZKOWSZKI a következőleg állapítja meg s ezzel be is fejezi kétségkívül érdekes fejtegetéseit:

1. a rablógazdálkodás (communisticus alapon);
2. a törzsi gazdálkodás (a földművelést a nők üzik, az ingók tulajdonjoga már ismeretes, de az ingatlanok még közösek);
3. a nemzetiségi gazdálkodás (az ingatlan is az egyéni tulajdonba megy át);
4. a családi és egyéni gazdálkodás (ez azonban tulajdonképen már nem primitív gazdálkodás).

Eöttevényi Nagy Olivér.

Statisztika.

Negyven év a magyar hivatalos statisztikában.

(A m. kir. központi statisztikai hivatal munkássága (1871-1911). A hivatal fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából kiadja a m. kir. központi statisztikai hivatal. Magyar Statisztikai Közlemények új sorozat. 36. kötet. Budapest, 1911.)

A modern állam kialakulásával elég korán felmerül oly hivatalok szervezésének a szükségessége, amelyek feladata a közügyekkel foglalkozó egyéneket úgy a saját hazájuk, mint idegen országok állami tényezőivel és főleg hadi és pénzügyi erejével megismertetni. Tényleg már a XVII. században találkozunk egyes közigazgatási hivatalokkal, amelyek súlyt fektettek a statisztikai adatgyűjtések erőteljesebb megindítására. Az első hivatalos statisztikai szervet viszont csak 1756-ban Svédország állította fel. Nagyobb szerephez a statisztikai hivatalok azonban csak akkor jutnak, amidőn a francia forradalom hatása alatt a szabad szellem kisebb-nagyobb tért hódít magának minden állam kormányzatában, amikor tehát az igen sokszor ok nélküli aggályos titkolódzás megszűnik s nagyobb helyet talál a nyíltság és őszinteség. Igen természetes tehát, hogy modern kialakulásukat a statisztikai hivatalok csak a XIX. század folyamán nyerték, amidőn jelentőségüket fokozta az a körülmény is, hogy a közigazgatás szükségletei mellett a tudomány igényei is mindinkább előtérbe léptek. E körülmények hatása alatt lassan az összes culturállamokban a közigazgatási szolgálat mellék hivatalai gyanánt fennálló vagy azokba teljesen beolvasztott szervek mindinkább nagyobb önállóságot nyerő hivatalokká alakultak ki.

Hazánkban, ahol a statisztikai kutatás számai eléggé messze visszanyúlnak a múltba (BÉL MÁTYÁS, SWARTNER MÁRTON), nem említve azt, hogy a statisztika elnevezést is először a brassói születésű SCHMEITZEL jenai, később hallei egyetemi tanár használta, 1723-ban »collegium politico-statisticum«-ot hirdetve, melyből tanítványa, ACHENWALL pedig »statistica« főnevet alkotott, a hivatalos statisztika specialis viszonyaink folytán elég későn talál helyet az ország adminisztrációjában. Első ízben 1848-ban az első független felelős magyar ministerium állított fel a belügyministerium kebelében Fényes Elek vezetése alatt statisztikai osztályt. A nemsokára bekövetkezett politikai események a ministeriummal együtt szárnyát szégték a magyar hivatalos statisztika emez első hajtásának is. Midőn 19 év múlva 1867-ben a politikai életnek rég várt fordulata újra visszaadta az ország alkotmányát s lehetővé

tette az önálló rendelkezését is, az új felelős magyar minisztérium mindjárt szükségét érezte a hivatalos statisztika életre keltésének, külön ily osztályt szervezve az akkori földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumban. Mai statisztikai hivatalunk keletkezése azonban az 1871. év áprilisához fűződik, a midőn Ő Felsége elhatározásából létesítettett az országos m. kir. statisztikai hivatal.

Negyven év telt el azóta, hogy a statisztikai hivatal megkezdte igen szerény keretek közt munkásságát. S ez a szerv, mely eleinte a közönség egy s mindenestre kisebb műveltségű részének gyanakodásával, az értelmesebbeknek pedig bizonyos kicsinylő kételkedésével találkozott, szakadatlan, odaadó munkásságával nemcsak nagy, országos jelentőségű hivatallá nőtte ki magát, hanem büszkén mondhatjuk, hogy kivívta a művelt külföld teljes elismerését is. A hivatal részéről évente kiadott »Magyar Statisztikai Évkönyv[^], mely teljes képet ad a hivatal rendszeres munkásságáról s amely a legszebb kaleidoskopja a magyar állami és társadalmi élet összes életnyilvánulásainak, szinte páratlan a hasonló munkák között. A természeti tényezők és pedig az éghajlati jelenségek ismertetésével kezdődik rendszerint a kötet. Majd a területi, népességi és közegészségügyi viszonyokról számol be. Megismerjük e részből a legfontosabb s a hivatalra legnagyobb feladatot rovó időszaki felvételeknek, a népszámlálásoknak fontosabb eredményeit, valamint igen messzemenő részletességgel s mindig bizonyos szerves kapcsolatban a múlttal, megtaláljuk a nemzet számbeli fejlődését befolyásoló népesedési mozgalmak adatait. A közgazdasági élet, amelyen tulajdonképpen elsősorban nyugszik az ország ereje, folytonos s a legéberebb megfigyelésben részesül. Az összes termelési ágak: őstermelés, bányászat és kohászat, továbbá a forgalom körébe tartozó kereskedelem, közlekedés, pénz- és hitelviszonyok, biztosításügy stb., fontosabb, a közt jobban érdeklő eseményei s viszonyai egyenlő méltánylásban részesülnek. Beható vizsgálat tárgyát képezi az ország közműveltségét előmozdítani hivatott népoktatásügy, valamint a közölt adatok élénk bepillantást engednek az egyházi és hitéletbe is. Nem kerüli el a statisztika figyelmét az állami és törvényhatósági élet sem. Kapunk az évkönyvben felvilágosítást a törvényhozás, állami és törvényhatósági közigazgatás, a véderő s állami pénzügy fontosabb viszonyairól, míg kimerítő s aprólékos részletességgel tájékoztat a jogszolgáltatás állapotáról.

Csak érthető, ha a statisztikai évkönyv eme gazdagságával az elsők között foglal helyet. De ami az egyes adatgyűjtések belső tartalmát s értékét illeti, azok szintén méltán versenyeznek a külfölddel. Sőt van rá eset, hogy példával is szolgáltunk, sőt meg is előztük emezt. Egy-két példát idézve,

a magyar statisztika tette meg 1890-ben az első kísérletet s nyomán indultak a többi államok a foglalkozási viszony oly megállapítására, hogy a vállalati statisztika összeállítható legyen. A foglalkozásoknak nemcsak demographiai, hanem gazdasági jelentősége is megvilágított így egyszerre s az eredmény az anyagnak egész új szempontból való felfogása és sok új becses adatnak, illetve életviszonylatnak kiderítése lett. Népmozgalmi statisztikánk kivált a házassági termékenység megállapítása körül egyike a legteljesebbeknek. Bűnügyi statisztikánk az utolsó, és pedig 1908-ban történt reform után az összes hasonló statisztikák közt a legtekélyesebb stb. stb.

Nyilvánvaló azonban, hogy hivatalos statisztikáinknak mindaddig, míg e szép eredményeket el tudta érni, nagyon is fáradságos utat kellett megtennie. Sokáig kellett küzdenie, hogy szervezetének a folytonos haladást lehetővé tevő, ennek utat nyitó formát adjon. Véglegesen ezt az 1897. évi XXXV\ t.-czikk által érte el, mely a m. kir. központi statisztikai hivatalt növekvő munkaköréhez méltó fegyverzetel látta el, fokozta a statisztika iránt való érdeklődést, biztosította az adatgyűjtések pontosságát s megbízhatóságát anélkül, hogy megfelekezett volna a közönség védelméről a statisztikai kutatásnak esetleges zaklató túlságbavitele ellen. Óriási erőmegfeszítést, odaadó munkásságot kívánt meg továbbá a hivatalnak ama törekvése, hogy adatgyűjtéseit folyton újabb, a változott viszonyoknak s a fejlődött statisztikai technikának megfelelőbb alapokra iparkodott fektetni, valamint kiváló súlyt helyezett arra is, hogy az adatgyűjtéseket tartalmilag javítsa s az adatközlések gyorsaságát is előmozdítsa.

A hivatalnak eme nagyarányú fáradozásairól s küzdelmeiről, de tulajdonképpen sikereiről is számol be az a hatalmas kötet, melyet a hivatal fennállásának 40-ik évfordulóján kiadott. A hivatal múltjához méltón járt el, ahelyett, hogy fényes ünneplést kívánt volna a maga részére, felhasználta az örvendetes alkalmat arra, hogy munkásságáról a nagy közönségnek számot adjon. A mű, mely nemrég hagyta el a sajtót, örökbecsű forrása marad a magyar hivatalos statisztikának, ismertetvén a m. kir. központi statisztikai hivatal vázlatos történetét, mai szervezetét, összes jelenlegi s fontosabb régi adatgyűjtést mindig, ahol szükséges, a történeti fejlődést is bemutatva.

Önkéntelenül is felmerül azonban a kérdés, hogy miben rejlik a kulcsa a hivatal ily, mondhatni, szinte tüneményes sikereinek. Az egyik ok abban lelhető, hogy a hivatal mindig meg tudta találni a módját annak, hogy a statisztikát kedvelté tegye a nagy közönség előtt, felébressze benne a vágyat ez iránt. Nem végzett meddő munkát, mert ma nem akad komoly s művelt ember az országban, aki ne tudná érté-

kelni a statisztikai adatokat. S minél jobban terjed a műveltség, szinte hatványozottan lesz nagyobb az érdeklődés is az azelőtt holt anyagnak vélt számok iránt. A közvélemény ily kedvező átalakulásában hatalmas tényezőként esik a latba, hogy a nagyon gazdag statisztikai évkönyvön kívül más formát is tudott találni a hivatal, amelylyel azt a bő statisztikai anyagot, amelyet feldolgoz, a közönség részére közvetlenebbé, jobban megérthetővé s csekély áldozattal közzáférhetővé teszi. Ezek a »Magyar statisztikai közlemények«, amelyekből már a harmadik sorozatot bocsátja közre a hivatal. E közlemények nagyobb, önálló s szokszor alapos tudományos készültséggel irt monographiákban tárgyalják a népszámlálások eredményeit a népmozgalmat, a mezőgazdasági és áruforgalmi statisztikát, hitelintézeteket, vasutakat, újabban a bűnügyi jogszolgáltatás eredményeit, közoktatásügyet stb., stb. Megbecsülhetetlen a hivatal érdeme, hogy nem egyszerű számhalmozokat hoz nyilvánosságra, hanem ezeket megfelelő magyarázatokkal is kíséri. Vannak, akik talán nem barátai ennek a formának, hivatkozva arra, hogy ez a munkásság már a szakemberek feladata. Rejlik ebben is igazság, csak hogy mi, sajnos, még nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megfelelő számban a hivatalon kívül álló szakembereket tudjunk előteremteni. Oly orgánunk sincs (pl. specialis statisztikai társaság, folyóirat stb.), mely a hivatalnak ezt a munkásságát pótolni tudná, s a pusztá számadatok közlése értéktelenné tenné az egész fáradozását, a nagy közönség ugyanis nem bír még a kellő jártassággal sem a statisztikai adatok csoportosításában, még kevésbé azok helyes és pártatlan megítélésében. A hivatal eddig ez irányban folytatott munkásságával kivívta az elismerést, a jövőben feladata, hogy törekedjék magának megfelelően képzett munkaerőket nevelni.

Hivatalos statisztikánk óriási fejlődésének másik hatalmas tényezőjét találjuk abban, hogy rendkívül szerves és belső kapcsolatba tudott jönni az étellel. Ma már túl vagyunk azon, hogy a statisztikától csak elvont igazságok és törvényszerűségek megállapítását várjuk. Ez jelenleg másodrendű feladattá vált. Mint a többi tudományágban, a statisztikában is a gyakorlati élet érdekel közelebről, s minél jobban hozzáidomul, annál becsesebbé válik. Különösen termékenyítő volt hivatalos statisztikánkra ez irányban az elmúlt évtized, melynek gyakorlati megvalósulást kereső feladatai még sokoldalúbbak voltak, mint a korábbiak. Az állami tevékenység s a társadalmi érdeklődés számos olyan új kérdés felé fordult, amelyek korábban alig foglalkoztatták az ország közvéleményét, s ez új kérdések megvilágítására egyre élénkebben keresték a statisztika tanulságait. Így érte el csöndes munkásságával a statisztikai hivatal azt, hogy törvényhozási alkotásoknál, kor-

mányintézkedéseknél, társadalmi kezdeményezéseknél a statisztikai hivatal szava a statisztikailag megállapított igazságok erejében levő tekintélynél fogva mindig nagyobb súlylyal esett a mérlegbe.

Mily mellőzhetetlenné válik a mai bonyolult és szövevényes állami és társadalmi életben a statisztika, nyomatékosabban nem bizonyíthatnók be, mintha utalunk arra, hogy a nemzet életét, egész jövőjét érintő s most nagyon is napirenden levő választójogi reform legfőbb támaszát, bizonyítékait benne keresi. A statisztikai hivatal már egyszer volt s ma újabban ismételten részese a választói jog kiterjesztéséről szóló törvényjavaslat előkészítésének. Nem e kis ismertetés keretébe való, hogy fejtegyünk e kérdésnek a nemzeti életre kiható nagy horderejét,- de annyit ki kell emelnünk, hogy nincs kívánatosabb, mint hogy szigorúan mérlegeljük azokat a tapasztalatokat s tanulságokat, amiket ez irányban a statisztika fog nyújtani s ne kicsinyeljük le az általa kifejezésre juttatott aggodalmakat. Statisztikánk oly magas színvonalon áll, hogy szinte az ország élő lelkiismeretévé vált, kötelességét s hivatását a közéleti törekvéseknek minél helyesebb irányba való terelésében találja.

Nem vall-e vajjon a hivatal erős gyakorlati érzékére az, hogy most, midőn mind nyomasztóbbá válik a drágaság, az elsők közé sorakozik, hogy ez igen nagy jelentőségű gazdaságtársadalmi kérdést minél több oldalról megvilágítsa. Kettős munkát végez, nagy fáradsággal összegyűjti, kifürkészi a múltnak adatait, hogy az áralakulást az utolsó 20-30 évről kellően kidomborítsa, de ugyanakkor gondol a jövőre is és tudatában annak, hogy első sorban is nagy gyakorlati érdekek fűződnek ahhoz, hogy jó árstatisztika legyen, ennek teljesen új s megbízható alapokon való újjászervezését tervezi. Hasonló célból hajtotta végre az év folyamán a nagy állatösszeírást is, melynek eredményei nemsokára nyilvánosságra kerülnek.

Ugyancsak gyakorlati irányú törekvései javára lehet írni, hogy nemsokára várható lévén az önkormányzati szervek háztartásának rendezése, az ő beszédes számaival siet, hogy e reformoknak mintegy megadja az alapját. Birtokpolitikánk érdekében, melyben sok rendezni való van, a telekkönyvi birtoktestek forgalmáról nagyszabású rendszeres adatgyűjtést tervez évtizedek kívánságának és tervezgetéseinek megvalósítása gyanánt. Hogy a közelmúltban pedig mily számos közéleti-vagy társadalmi kérdésben nyilvánította szakvéleményét, nyilvánvalóvá lesz abból, hogy részt vett a tanítói fizeték-kiegészítésekről szóló törvény előmunkálataiban, javaslatokat, és pedig vármegyénként kidolgozott monographiákat, készített az állami iskolák szervezésére, összeállította a kereskedelmi szer-

zódések tárgyalásához szükséges anyagot, több bizalmas jellegű publikációt adott ki. A közegészségügy szolgálatában összeállított a súlyos betegekről részletes statisztikát, az utolsó népszámlálás alapján pedig majd részt vesz a nemzetközi vakságügyi statisztikában a vakokról most megindult országos felvétellel.

Nem folytatjuk tovább. Azt hisszük elég hű képet nyertünk arról a munkáról, amelyet az országnak ez a hivatala az elmúlt 40 év alatt végzett s amely előreveti folyton fokozódó jövőbeli munkásságának árnyékát is. Teljesség kedvéért, bár nem vagyunk hívei a személyi motívumoknak, mégis meg kell emlékeznünk azokról az egyénekről is, akikkel tulajdonképpen összeforrt a magyar hivatalos statisztika. Az úttörés érdeme KELETI KÁROLY-Ó, aki egyik legkiválóbb tudósunk is a statisztika terén. A továbbfejlesztés dicsősége a nagy adminisztratív képességekkel bíró JEKELFALUSSY JÓZSEF-nek jutott, amin ő ritka erélylyel s SZÍVÓS kitartással dolgozott. A hivatal legnagyobb és legérdemesebb munkássága azonban mostani vezetőjének, VARGHA GyULÁ-nak igazgatása alatt ment végbe. Ő egyesíti magában a nagy tudós s a kiváló adminisztratív erő sajátosságait. Ami pedig különösen becsessé teszi az ő alatta eltelt tíz év tevékenységét, az, hogy a munkálatokba bele tudta yinni az erős nemzeti szellemet. Kevés tudományszak van, mely internacionálisabb jellegű volna, mint a statisztika s mégis érdekes, az igaz statisztikának legnagyobb erőssége a nemzeti jelleg minél fokozottabb kidomborítása. Az állami, társadalmi, gazdasági, culturalis, erkölcsi stb. életet a statisztikus tudja legélesebb szemmel kísérni, de munkája termékenyítő igazán csak akkor lesz, ha nemzeti alapon tud állani. Hivatalos statisztikánk jelenlegi vezetője ritka következetességgel tudta alkalmazni ezt az elvet s bele tudta oltani a hivatal egész személyzetébe. S azok az óriási érdekek, amik ahhoz fűződnek, hogy statisztikánk a jövőben is hasonló szellemben vezettség, megkívánják, hogy majd következő vezetői is azok sorából kerüljenek ki, akik ebben a légkörben nevelkedtek. Nem beszélve csak azokról, akikre majd a közel jövőben vár a vezetés, megnyugvással mondhatjuk róluk, hogy oly egyének, kik teljes garantiát nyújtanak arra, hogy a jövő teljesen méltó lesz az eltelt negyven évhez.

Bud János

Közjog.

Közjogi tankönyv.

(Eöttevényi Nagy Olivér: A magyar közjog tankönyve. Jogi vizsgálatokra készülők számára. Második bővített és átdolgozott kiadás. Ára: 9 K 20 f. Kassa 1911. 367 oldal.)

NAGY OLIVÉR kézikönyve, melynek első kiadása 1905-ben jelent meg, immár második kiadásban fekszik előttünk, ami kétségtelenül azt igazolja, hogy céljának megfelelt: a szó eredeti és teljes értelmében vett *compendiumát* adja közjogi intézményeinknek, abban a keretben és azzal a tudományos alappal ellátva, melyet a kezdő joghallgatónak a közjogba való bevezetése, mint minimumot igényelnek. Természetes tehát, hogy a tudománynak sem az egyes részletkérdések *önálló* megvitatása, sem pedig a módszer vagy rendszer felállítására révén való előbbre vitelét nem czélozza: bevallottan receptív mű, mely gyakorlati didactikai szempontból íródott. Az igazságos bírálatnak szintén ebből a szempontból kell e művet megítélnie s megállapítania, hogy a szerző az anyagnak tömör összefoglalása, az egyes részletekre vonatkozó problémáknak kellő összevonása és így az egész tárgynak kellő rövidséggel és mégis mindent megérintő áttekintéssel való földolgozása által derék munkát végzett. Az új kiadás az öt év óta alkotott újabb közjogi törvényeinkre is tekintettel van: így különösen a közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről (251 - 254), a hatásköri bíróságról (274-276), a főudvarnagyi bíróságról (156-157) szóló törvényekre is, úgyszintén ismerteti az új osztrák-magyar vámszerződést (332-335), az új államadóssági és quota-törvényt (341 old.), valamint Bosznia-Hercegovina jogállását az 1910. évi február 17-iki legf. rendelet folytán nyert alkotmány alapján.

K. G.

Társadalmi politika.

A züllött és büntetett gyermekek jellemének átalakítása.

I. Züllött és büntetett gyermek között csak formális a különbség. A szellemes francia mondás szerint: il n'y a qu'une épaisseur d'une occasion. Mindegyiknél a nevelés teljes hiánya vagy elhanyagolt volta oka egyebek között annak,

hogyan az ily gyermek akarata nem erősödött és nem erősödhetett meg annyira, hogy az antisocialis irányba terelő tényezőkkel általában s a bűnösségre csábító okokkal különösen szembehelyezkedni eredményesen képes volna, és ennek folytán belesodródik abba az örvénybe, melyből – hacsak jellemét erkölcsileg és socialis eszközökkel meg nem erősítjük – nincs menekülés. Az akaratóban erőtlen, jellemében ingadozó, erkölcsiben romlásnak indult, socialis felfogásában téves utakon járó gyermek, mire felnő, a legjobb esetben *élősdívé* fejlődik, ki nemcsak hogy nem vesz részt a társadalom öszmunkájában, hanem mások fáradozásainak gyümölcseit élvezzi s így – mint socialis szempontból hasznavehetetlen ballaszt nehezedik a munkás társadalom vállaira. Legtöbbször azonban megbolygatja a társadalmi erőviszonyokat, amennyiben a benne rejtő energiát oly irányban fejti ki, amelyből jelentékeny veszély származik; a munkaképes, de dologkerülő koldusok, csavargók, az alkoholismus fertőjében fetregők, a kártyaszzenvedély áldozatai s egyéb kétes existenciák többnyire mind az ily jellemgyenge gyermekek sorából toborozzák tagjaikat. S e nem ritkán *közveszélyes*, mert életünket, testi épségünket, vagyunkat, becsületünket állandó veszélylyel fenyegető egyének jelentős mennyiségű oly társadalmi erőt, vagyont s egyáltalában értéket kötnek le, mely – ha ezt nem kellene védelmünkre fordítanunk – a culturalis, nemzeteterősítő s népet boldogító munkában, tehát az egyént is érdeklő előrefejlődés és tökéletesbülés céljaira volna felhasználható. Nem ritka eset végezetül az sem, hogy ezek az eleinte csak élősdik, később közveszélyes egyének a valóságos támadók: a *büntettek* számát szaporítják s immár nemcsak mint hasznavehetetlen vagy társadalmi erőt emésztő, hanem mint socialis és egyéni értékeket megsemmisítő ellenségek vegyülnek közénk.

Nem lehet ennél fogva egyetlen társadalomra sem közömbös e mindjobban terjedő socialis betegség. Kell, hogy annak gyógyításához mielőbb hozzáfogjunk s a symptomatikus kezeléssel be nem érve, a bajt gyökerénél igyekezzünk kiirtani, vagy legalább is enyhébbé tenni.

II. Nincs kétségem az iránt, hogy a vázolt társadalmi betegségnek gyökere a *gyermeki züllés* s hog³^T ez a sajnálatosan mind gyakoribb tünet közvetlenül a gyermekkorban leyők *akarateréjének gyenge voltában s jellemének helytelen irányban való fejlődésében bírja erjesztő tényezőjét*. Tapasztalati! ag igazolt s immár tudományos tétel az, hogy a gyermeki züllésnek és bűnösségnek említett közvetlen tényezőit egyfelől az öröklött rossz tulajdonságok, másfelől a romlott környezet erővonalainak eredőjében kell keresnünk, melyet a szerzett erkölcstelen és antisocialis tulajdonságok csak hosszabbra nyújtanak s így éppen nem kicsinylem azoknak az

orvosi törekvéseknek értékét, melyek az öröklés káros hatásait ellensúlyozandók, a rossz tulajdonságoknak ivadékról-ivadékra való átszarmaztatását megakadályozni célozzák, vagy annak a társadalmi patronage-munkásságnak horderejét, mely a zülött gyermeket az erkölcstelen környezetből kiragadja s oly helyzetbe juttatja, melyben az egészséges erkölcsi fejlődésnek minden feltétele együtt van, vagy annak a social-paedagogiai tevékenységnek becsét, mely útját igyekszik vágni annak, hogy a még megfelelő környezetben élő gyermekhez oly tulajdonságok férközzenek, melyek további helyes irányba való fejlődését akadályozzák.

Ezúttal azonban az erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy züllésnek indult, esetleg már büntetett gyermekekre *moral-paedagogiai szempontból* akarom az érdeklődők figyelmét felhívni s különösen azoknak az eszközöknek a felkutatásához' óhajtanék segítőtársakat megnyerni, amelyeknek segítségével az orvosi, társadalmi-patronage és socialpaedagogiai szempontból mintegy quarantine-be helyezett gyermek jellemében, akaratában, erkölcseiben és társadalmi gondolkozásában megerősíthető s oly egyénné alakítható át, ki rövidebb-hosszabb idő múltán immár saját lábán is megáll s nemcsak meg tud eredményesen küzdeni a bűnösségre vezető tényezőkkel, hanem a társadalom hasznos tagjaként socialis értéket is hord magában.

III. Akaratedzésről, jellemerősítésről, egyéniségkialakításról van szó.

Első kérdés: *ki végezze ezt a kétségtelenül rendkívül nehéz, sok türelmet, jóakaratot, de mindenekfelett önfeláldozó szeretetet követelő munkát?* Mindenesetre az, vagy bizonyos összhangú együttműködésben azok, kik erre leginkább hivatvák. Ámde kik ezek? Első sorban mindenesetre a *szülők*, hacsak maguk is nem züllöttek s egyébként elég biztosítékot nyújtanak; mert a vérségi kapcsolaton alapuló szeretetet mi sem pótolhatja. A legjobb szülő mellett is fontos szerep jut azonban a *tanítónak s a lelkésznek*, kik mintegy kiegészítik a szülők paedagogiai munkásságát. E három nevelőtényezőnek lehető együttműködése kívánatos, mely okból szerfelett óhajtandó, hogy ezek koronként kicseréljék egymás nézeteit s megállapodásra jussanak a követendő főirányelvek s a nevelés eszközeinek kiválogatása és czélszerű felhasználása tárgyában. Helyes volna tehát az u. n. *szülői értekezleteknek* intézményesítése, melyeken alkalom nyílnék arra, hogy a szülők, tanító és lelkész a gondjaira bízott gyermek felett megfigyelésen alapuló véleményeiket közöljék, annak jó és rossz tulajdonságait megállapítsák s az előbbieket továbbfejlesztése, az utóbbiak elnyomása czéljából a gyakorlati paedagogia kipróbált eszközeit öntudatosan és sikerrel alkalmazzák.

Szülők hiányában, vagy ha azok nevelésre képtelenek

vagy alkalmatlanok, sőt ha egyenesen káros hatással vannak a gyermekre (aminek megállapítása talán épp a szülői értekezlet véleménye alapján egy külön e célra szervezett hatóságra volna bízható), első sorban az a kérdés döntendő el, hogy a gyermek érdekében a családban vagy intézetben való elhelyezés kívánatosabb-e? Akármi legyen is a megoldás, a szülő szerepét a *szülőhelyettesnek* (közeli rokon, nevelő család feje, munkaadó, intézeti családfő stb.) kell átvennie, de ugyanakkor nagyobb hatáskör biztosítandó a tanítónak és lelkésznek, mert a szülői szeretetnek a szülőhelyettesnél természetesen hiányzó mennyiségét ezeknek kell pótolniuk. Míg tehát a szülői értekezleteken nevelő-szülő létében ennek, addig – ha ez hiányzik – a tanítónak s lelkésznek biztosítanám a döntő szót. Ha a szülőhelyettes időközben alkalmatlannak bizonyul, amit ismét a szülői értekezlet véleményéhez képest az említettem külön hatóság állapítana meg, nyomban gondoskodni kellene annak kicseréléséről.

IV. A züllött, illetőleg büntettes gyermekek jellemének átalakítása érdekében használható *eszközök és módosztatok* felsorakoztatását adandó, tulajdonképpen a modern moralpaedagógia rendszerét és tanításait kellene ismertetnem. Ez azonban a nálam hivatottabbaknak lévén feladata, mint büntetőjogász beérem azoknak a főbb szempontoknak kidomborításával, melyek e kérdésben nézetem szerint uralkodók.

A rosszra hajló akaratnak meggyőződéseim szerint legnagyobb, sőt eredendő hibája a *fegyelmezetlenség*, a cselekvésre indító ösztönökön, érzelmeken s gondolatokon való uralkodás képességének hiánya vagy gyenge volta. A züllött gyermek, a társadalomra veszélyes egyén, s általában a büntettes ember rendszerint rabja a lelkében ellensúly nélkül uralkodó hajlamoknak, a fellobbanó szenvedélyeknek s a benne gyökeret vert antisocialis szokásoknak. Sem értelme, sem érzelmvilága nem kölcsönöz akaratának elég erőt, hogy ezekkel a némelykor pillanatnyilag, máskor állandóan ható tényezőkkel szemben állást foglaljon; áldozatul esik azoknak s előbb-utóbb terhére lesz nemcsak a társadalomnak, de saját magának is. Első teendőnk tehát, ha a gyermek jellemét erkölcsi és socialis irányban átalakítani akarjuk, hogy *akaratát fegyelmezzük*. E fegyelmezésnek munkájában PAYOT szerint »a legfőbb fontosságú az, hogy a képzetek és cselekvések úgy egyesüljenek, hogy szokás keletkezzék belőlük.« És valóban, ha a gyermek értelmébe belevéssük a helyes életelveket, melyeket *szemlélődő elmélkedés* útján maga is helyeseknek ismer fel s a gyermeket jó szóval állandó sürgetésekkel, esetleg kényszerrel oly irányban befolyásoljuk, hogy az elmélkedést *helyes cselekvéssel* kösse

össze, úgy – sokszor ugyan hosszú idő múltán – rendkívül erős szokásokat fejleszthetünk ki a gyermekben _s oly socialis és erkölcsös cselekvéseket, melyektől a gyermek pillanatnyi kellemetlenségek vagy látszólagos hátrányok miatt idegenkedett, mintegy szükségletké alakíthatunk át, olya-, noktól viszont, melyek úgy erkölcsi, mint socialis szempontból károsak, de amelyeknek elkövetésére – többnyire valamely közeli előny elérésének reményében, de igen sokszor megfontolás nélkül, rossz szokásból – a gyermek azelőtt mindig kész volt, a már züllésnek indult gyermeket megszabadíthatjuk.

A szemlélő elmélkedést *az értelem fejlesztése* mozditja elő, de az értelem világitó szövetség nélkül könnyen eltévelyedhetik, miért is sohasem szabad beérnünk az ész kizárólagos uralmának biztosításával; a züllött gyermek *szívvilága* is újraépítendő s itt legtöbbet várhatunk a vallás-erkölcsi eszmék becsepegtetésétől. Az állhatatos és jó *szokások* megteremtése állandó helyes cselekvések során érhető el; ehelyütt különös súly helyezendő arra, hogy a gyermek egyéniségének megfelelő s jövőjére hasznosnak mutató, testező munkával foglalkozzék s a munkát ne tehernek, hanem szükségletnek, sőt élvezetnek tekintse.

Ily módon és keretek között, ha öntudatos és szerető lelkek végzik a már-már veszendőbe menő gyermekek megmentésének nehéz, sokszor hálátlan, de mindenesetre kiválóan fontos munkáját, néhány évtized múltán nemcsak a kriminalitás csökkenésén fogunk örvedeni, hanem mert socialis erőlkészletünk mennyiségileg több, minőségileg jobb lett, a társadalmi jólét és az egyéni boldogság emelkedését, fokozódását is fogjuk tapasztalni.

Angyal Pál.

Oroszország gyári törvényhozása.

(*Meschewets M. P.*: Die Fabrikgesetzgebung in Russland. Tübingen: Laupp, 1911. VIII, 123, 8°.)

Az első orosz munkásvédelmi törvény 1835-ből való és kimondja, hogy a bérmunkásokkal el kell számolni és béreiket rendesen kell könyvelni. Egy 1845-ös törvény megtiltja a 12 évesnél fiatalabb gyermekeknek éjjeli munkában való

alkalmazását. Persze mindez csak írott malaszt maradt, mert nem volt semminemű biztosíték arra, hogy be is tartják, sőt hamarosan feledésbe is merültek e törvények. A liberális hatvanas években több bizottságot küldtek ki gyári munkáskérdések megoldására. Munkálkodásuk a munkaadó-körök erős ellenkezése folytán eredménytelen maradt; tervezeteik papírkosárba vándoroltak. A hetvenes években is történtek kísérletek a munkásvédelem egyik-másik követelményének meghonosítására, de ismét sikertelenül. Csak 1882-ben adatott ki végre egy törvény, amely a fiatalkorúak munkaidejét szabályozta és az ipar felügyelet intézményét eleinte csak három ipari központban, később egész európai Oroszországra nézve meghonosította.

Csak az iparfelügyelet meghonosítása óta lehet egyáltalán Oroszországban némi statisztikát találni, amelynek segítségével a munkabérekre következtetni tudunk. A 60-as évek jobbágyfelszabadítása munkabéremelkedést okozott, mert a felszabadult jobbágy vagy elhagyta ura gyárát, vagy pedig csak magasabb bérért volt hajlandó benne maradni. Az iparfelügyelők jelentései szerint a munkabérek igen alacsonyok voltak, a bérfizetés módja bizonytalan és kedvezőtlen. Mindenütt gyári kantin és jancsibankó, és mind az a viszáság, a mi velejár. Megbízható jelentés szerint a munkás 8-60%-kal többet fizetett az élelmiszereiért, mint a többi lakosság. Nagy anomáliája a 80-as éveknek a munkásoknak természetben való élelmezése is. Az iparfelügyelők a legborzalmasabb színekben festik a munkáslakásviszonyokat.

A munkásszerződtes módjai is igen szomorú képet nyújtanak. A legszokásosabb módok egyike az, hogy a gyáros közvetlenül valamely község elöljáróságával lép érintkezésbe és szerződést köt vele, amely szerint kötelezi magát bizonyos számú munkás állítására. A községi elöljáróság csak ritkán kérdi a lakókat, hogy ki akar a gyárba menni, ki nem; hanem egyszerűen összeírja az adóhátralékban levőket és szegényebbeket vagy a vagyontalanokat és nevükben szerződik. A szerződés értelmében tartoznak bizonyos, előre meghatározott időpontig dolgozni. Ha előbb hagyják el a munkát, egy havi betétük levonatik.

Arra is kötelezi a munkást a gyár és a község közt kötött szerződés, hogy szükségleteit a gyári kantinban fedezze és feljogosítja a gyárost, hogy minden eladott cikk piaci árán felül 15%-ig menő nyereséget vehessen. A község a gyárostól kapott közvetítési díjból vonja le az elszerződtes adóhátralékát és a munkásoktól is szed közvetítési díjat, még hozzá magasabbat, mint a gyárostól. Ha a munkásnak nincs útiköltsége, külön büntetést is vonnak le megkeresendő béréből.

Amint ezekből kitűnik, a vállalkozó és munkás egymáshoz való viszonya teljesen a munkaadó önkényétől függ. A 80-as évek állapotai oly szörnyűségek voltak minden irányban, hogy a kormány kénytelen volt valamit tenni arra nézve, hogy a vállalkozók önkényének határt szabjon és a munkás és munkaadó viszonyát szabályozza.

Ma már a viszonyok valamivel jobban állanak. A gyári munkások munkaszerződését szabályozó határozmányok az ipartörvényben vannak letéve, amelynek általános határozmányai mindjárt életbeléptekor kiterjesztettek egész Oroszországra, míg különös határozmányai eleinte csak bizonyos ipari központokra szóltak és csak 1897-ben terjesztettek ki az egész birodalomra.

A munkaszerződés megkötésének momentumaként a munkakönyv átadása tekintetik. E munkakönyv tartalmát a törvény pontosan megszabja és célja az, hogy a szerződő felek tudják meg belőle jogaikat és kötelességeiket, hogy továbbá oly adatokkal szolgáljon a hatóságoknak, amelyek megkönnyítik az ipari felügyeletet.

A munkaszerződés legfontosabb pontja annak tartama. Az orosz törvény három lehetőséget nyújt: 1. tetszés szerinti tartamú, 2. határozatlan tartamú, 3. meghatározott munkateljesítésre való elszegődést, amely munka teljesítésével a szerződés megszűnik.

A gyáros köteles üzemében a rendről gondoskodni, ezért joga van munkásaira pénzbírságot róni, még pedig: tökéletlen munkateljesítésért, munkamulasztásért, rendzavarásért. Tökéletlen munkateljesítésnek számít a rossz gyártmányok előállítása hanyagságból, munkaanyagok, gépek stb. megrongálása. Munkamulasztás a félnapon túl való elmaradás a munkából. A büntetés megfelel az elmulasztott munkaidő bérének, de hat napos munkabért túl nem haladhat. Azonkívül az illető elmulasztott idő bére nem fizetetik. Határt szab a pénzbüntetéseknek az a rendelkezés, amely kimondja, hogy az össz-büntetés a fizetési terminusig járó bér $\frac{1}{3}$ -át túl nem haladhatja. Ha a büntetések summája ezt az összeget túlhaladná, jogában áll a munkaadónak a szerződést felbontani. Az üzemevezető köteles a kiszabott büntetéseket nyilvántartani. A nyilvántartás az iparfelügyelőnek kívánatra bemutatandó. Ezt az intézkedést teljesen illuzóriussá teszi azonban az a körülmény, hogy a munkaadó kiszabta büntetés ellen felebbezésnek helye nincs.

A munkás bérét havonként legalább egyszer megkapja, ha szerződése egy hónapnál hosszabb időre szól és havonként legalább kétszer, ha szerződése bizonytalan időre szól. Ha a szerződés bizonyos, meghatározott munka teljesítéséről szól, akkor a bér a szerződésben megszabott időben fize-

tendő; ha ilyen kikötés nem történt, akkor a bérfizetés a munka befejezése után történik.

Fontos újítás, hogy a munkást pénz helyett szelvényekkel, bonokkal, kenyérrel stb. fizetni tilos. Hasonlóan tilos levonásokat adósságtörlesztésre eszközölni.

A június 3-iki törvény vezéreszméje a munkaszerződés feltételeit az abszolút szerződési szabadság korlátozásának irányában módosítani.

Mint fentebb láttuk a büntetési eljárás ellen nincs fellebbezés. Ellenben száz és száz alkalom kínálkozik a büntetésre. Büntetik nemcsak a kimaradást, hanem a hibás munkát, tisztatlanságot, rendzavarást, engedetlenséget. De ki határozza meg esetről-esetre, hogy mi a rendzavarás és engedetlenség? A felügyelők és gyárvezetők. Ugyancsak ők bélyegzik a munkát is hiányosnak, hibásnak tetszésük szerint. Es ha egyszer a munkás panaszkodik is és ha sok ezer panasz után el is rendeltetik a vizsgálat a gyáros ellen igazságtalan büntetés miatt, akkor amennyiben az évek múltán történő vizsgálat ki is deríti, hogy a munkást igaztalanul büntették, a gyáros csak intelemben részesül. A büntetés amelyet a gyárosra kirónak legfeljebb 25-100 rubel lehet. Ettől bárki nyugodtan alhatik.

A munkaszerződés felbontásának eseteit vizsgálva, azt látjuk, hogy a visszaéléseknek mindenütt tág kapu nyílik.

Amidőn 25 év előtt az orosz iparfelügyelet létrejött, eleinte a művelt közvélemény örömmel üdvözölte. Az iparfelügyelők első hivatalos jelentései tömördek szörnyűséget hoztak napvilágra és a munkásságra mintha jobb napok vártak volna. Azonban kezdettől fogva rossz szemmel nézte az iparfelügyelők tevékenységét a vállalkozók tábora és a reactionárius sajtó. Az izgatásuk eredménye az lett, hogy az iparfelügyeletet megteremtő BUNGE pénzügyminister és az első legjelesebb iparfelügyelők lemondtak és a szép reményekkel megindult iparfelügyelet visszaszülyedt.

Egy ideig nem is jelentek meg az iparfelügyelői jelentések, hanem csak mint bizalmas acták kerültek a ministerium irattárába. 1901. óta újból kiadatnak az iparfelügyelői jelentések, de csak száraz számadatok, az érdekes állapotleírások napvilágot nem látnak.

Ma 64 kormányzóságban 257 iparfelügyelő működik. Hogy hogyan működnek, az azután szomorú dolog

Az állapotok általában és röviden a következőkben foglalhatók össze:

Az 1886. évi törvény bizonyos rendet hozott a munka- és tőke egymáshoz való viszonyába, amennyiben korlátozta az azelőtt korlátlanul dühöngő »munka szabadságát«. A legdurvább visszaélések megszüntetettek és az iparfelügyelői

intézmény, habár korcsalakban, de mégis létrejött. De a törvény fényoldalát bőségesen ellensúlyozzák árnyékoldalai.

A munkaszerződés feltételei, melyek a törvényben külön helyet foglalnak el, kiegészítői az általános polgári törvényeknek. Teljesítésüket egyfelől büntetőjogi eljárás, másrésztől közigazgatási büntető határozatok biztosítják. Az egyik szerződő félre drákói büntetések szabvák, amelyek az elkövetett cselekedetekkel arányban nem állanak, a másiknak pedig nincs ilyenektől mit tartania.

A munkásoknak a belső gyári rend megállapítására nincs befolyásuk, bár ez a részvétel sok bajnak venné elejét. A törvény, mely igyekszik a szabad egyezkedést alapjává tenni nem alkotott formákat, amelyekben a munkások kívánságai a szerződéskötéskor kifejezésre juthattak volna.

A gyárosnak joga van önhatalmúlag büntetni, amely joggal olyannyira él, hogy a büntetések évenként sok millióra rúgnak. A munkásnak nem áll módjában orvoslást keresni. Jogot ad a törvény a munkásnak, hogy igazát rendes bíróság előtt keresse, ami azonban merő fictio.

A munkás és munkaadó közti szerződés alárendeltségi viszony, amelyben az egyik fél diktál, a másik engedelmeskedik.

Ez ellen az állapot ellen csak az egyesülés nyújthat némi fegyvert. A forrongás 1905-ben oly magas hullámokat vetett, hogy nem lehetett tovább eltérni a fennálló állapotokat és a munkásság megkapta, bár csak a papíron, az egyesülési jogot. Az egyesülési jogra vonatkozó ideiglenes szabályzat hatása alatt kezdődött a tömörülés, azonban úgy kezeltetett, hogy míg 1907-ben 652 szakszervezet létezett 245.555 taggal, addig 1908-ban már csak 236 egyesület 103.000 taggal és 1909. végén 199 csak 37.000 taggal. Ez volt az új egyesülési szabadság hatása.

Szól még szerzőnk a munkanapról és a munkabékekről részletesen, továbbá a gyári bizalmi férfiakról, mindannyi érdekes, tanulságos fejezet.

Megállapítható végül, hogy az orosz munkásvédelmi törvényhozás a vállalkozói érdekek védelmének és a munkás mozgalmaktól való aggodalomnak tulajdonítandó. Szerepet játszik benne azonkívül a különböző ipari csoportok egymás ellen való küzdelme. Ebben a harcban, egyfelől a női és gyermekmunkát bőven kiaknázó moszkvai ipar, másrésztől a pétervári és lodzi ipar vett részt, amely utóbbiak fiatalabbak" és üzemeik magasabb fokon állanak, értelmesebb munkásaik vannak, minélfogva rövidebb munkaidő dacára magasabb productivitást mutattak fel.

A versenyfeltételek kiegyenlítésre az egyetlen mód a női és gyermekmunka szabályozása volt oly mértékben, amint a pétervári és lodzi ipari vidékek viszonyai megengedték. Sze-

repet játszott még a gyapotipar válságos helyzete is, amely az üzemek korátozását kívánta. A verseny és válság idézték elő a munkásvédelem minimumát.

Oroszország a legfényesebb példája annak, hogy minden ország socialis reformjai legszorosabb összefüggésben állanak az ország általános viszonyaival. A socialis jellegű törvények csak akkor érnek valamit, ha megvan a bizonyosság arra nézve, hogy észszerűen keresztül is vihetők, ha van biztosíték arra, hogy a munkás jogi helyzetének megváltoztása gazdasági és társadalmi helyzetének tényleges megváltozását is jelenti.

V.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Választmányi ülés.

Az egyesület választmánya GAAL JENŐ főrendiházi tag, igazgató elnöklése alatt október 29-én ülést tartott, melyen az elnök mindenekelőtt a birtokpolitikai szakértekezlet tárgyában történekről számolt be. Bejelentette, hogy a megtartott előadások és beterjesztett előadmányok eredménye egy körülbelül 4 nyomtatott ívre terjedő emlékiratban feldolgoztatott, mely a birtokpolitikai szakértekezlet eredményének le-tárgyalására kiküldött bizottság elé terjesztetvén, az némi csekélyebb módosítások után a munkálatot a magáévé tette. A választmány a szakbizottság határozatát elfogadva, a birtokpolitika tárgyában készült emlékirat kinyomatását határozta el és örömmel fogadta az elnök azon jelentését, mely-nélfogva a birtokpolitikai szakértekezleten elhangzott felolvasásoknak és előterjesztett előadmányoknak a földművelésügyi minister úr támogatásával való kiadása iránt is lépések vannak folyamatban.

Az elnök ezután a Széchenyi-cyklusról tett előterjesztést, jelezvén, hogy hosszas tárgyalások után sikerült köz- és irodalmi életünk számos kitűnőségét előadóul megnyerni. (A cyklus programja az előbbi számunkban közölve volt.) TIMON AKOS *min. tanácsos* arra hívja fel a választmány figyelmét, hogy a nagy közönséget a Széchenyi-cyklusról idejekorán tájékoztatni kell, hogy minden érdeklődőnek módjában legyen

a cyklus előadásait látogatni. FARKAS PÁL indítványa folytán a Széchenyi-cyklus előkészítésére annak idején kiküldött bizottságnak a választmány köszönetet szavazott.

FARKAS PÁL, mint az egyesület szabad iskolájának igazgatója a szabad iskola téli programjáról számolt be. Az azóta megtartott első előadás kivonatát az alábbiakban adjuk.

Az elnök ezután jelentette, hogy a miniszterelnök egyesületünket is felhívta arra, hogy a választói jog tárgyában álláspontját vele közölje. Minthogy az egyesület e tárgyban már beható tanácskozásokat folytatott, melyen az egyesület kebelében képviselt vélemények megfelelően megnyilatkoztak, a választói jog kérdésének újabb tárgyalására nem volt a miniszterelnöki leirat kapcsán szükség, hanem az e tárgyban tartott értekezlet egyik előadóját, AJTAY JÓZSEF miniszteri s. titkárt kérte fel az igazgatóság az értekezlet eredményeinek az összegezésére. AJTAY JÓZSEF munkálatával elkészülvén, az egyesület jogi bizottsága TIMON ÁKOS elnöke alatt tárgyalta azt és némi módosítások után el is fogadta. TIMON ÁKOS beszámolván a jogi bizottság e tárgyban tartott üléséről, bejelenti, hogy a bizottság megállapította, miszerint az elkészített választervezet teljesen híven tükrözi vissza az annak idején e tárgyban tartott szakértekezleten elhangzott álláspontokat. AJTAY JÓZSEF kifejtette, hogy munkálatában nem a helyes választói jogi rendszer feltalálására törekedett, hanem inkább egyes álláspontok mellett felhozható érvek csoportosítására; ezután munkálatának főbb pontjait előadván, a választmány AJTAY-nak köszönetet szavazott a sikerült dolgozatért és elhatározta, hogy a munkálatot, mint az egyesület állás pontját fogja a miniszterelnökhöz felterjeszteni. Magát a munkálatot a cikkek közt második helyen közöljük.

Az elnök bejelentette, hogy több előadás tartása is tervbe vétetett, a választmány azonban tekintettel arra, hogy a Széchenyi-cyklus és a szabad iskola az egyesület tagjainak az érdeklődését erősen lekötik, ezeken kívül még egyéb előadások rendezésétől egyelőre eltekinthetni vél.

Socialis tanfolyam.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület socialis tanfolyamát f. évi november 3-án közéletünk egyik kimagasló alakja, gróf TISZA ISTVÁN nyitotta meg a régi képviselőház

tanácstermében. Meghallgatására a társadalom köreinek igen számos kiváló képviselője is megjelent, úgy hogy a közönség tagjai a teremben és a karzatokon a legutolsó helyet is betöltötték. Az egyesület nevében GAAL JENŐ igazgató üdvözölte őt, miközben annak és szabad iskolájának célját szabatosan körülírta. Azzal a rettenetes közönnnyel szemben, melyet társadalmunk még a destructiv mozgalmakkal szemben is tanúsít, szükség van arra, hogy a nemzet szeretetében és az életfeladatai iránti kötelességteljesítésben nemcsak a közemberek egyesüljenek, de a küzdelemben e semleges téren a vezérek és nagyok is tényleg közreműködjenek. Már többen megígérték támogatásukat, de elsőnek a mai kitűnő előadó lépett közénk, hogy más téren való nagy elfoglaltsága mellett is kivegye a maga hathatós részét becsületes és fontos munkánkból.

Gróf TISZA ISTVÁN szabad előadásban a nemzetről és társadalomról értekezett. Mindenek előtt a nemzet fogalmát állapította meg, melynek legfőbb ismérvét az összetartozás és egyetemlegesség közös érzése képezi. Az ethnographiai egység a nemzet fogalmához nem feltétlenül szükséges és ez az egység magában véve nem teremti meg a nemzeti egységet. Gyakran ennek szilárd alapját képezi, de az egy nyelvű nemzetek különállása és fejlődése is gyakori. A nemzeti öntudat aránylag későn fejlődött ki. E részben a Napoleon fellépése és működése nyomán járó jelenségek igen tanulságosak. A függetlenségükben fenyegetett népek jó részt általa jutottak nemzeti öntudathoz. Azért, ha paradoxonnak látszik is, igaz, hogy például Németországot először ő s Bismarck csak másod sorban egyesítette. Érdekesen vázolta ezután a nemzeti eszme kidomborodását és a sok irányban megindult s még ma is tartó megvalósulásának folyamatát. Előadásának második részében a társadalom szerves alakulásának mozgató erőit vizsgálta. Határozottan elítélte azt az egyoldalúságot, mely a történeti materialismust jellemzi. Az anyagi lét fentartásáért folytatott küzdelem kizárólagos tényezőként való hirdetése épp oly hiba, mint lenne fontosságának tagadása. A vallásos érzés és megnyilatkozásának hatása ugyanoly nagy, sokszor nagyobb is, mint amazé. A mai társadalmi élet bonyolult szerves életműködés eredménye, melynél az ember anyagi, szellemi és erkölcsi valója egyenlő fontosságúak. Az egyéni létérdekek felett állanak első sorban a nemzeti létérdekek. Sokan ezt a felfogást elmaradottnak tartják. Pedig az azok iránti odaadás oly áldozatokra képes hangolni az embereket, mely az önfeláldozással nemcsak határos, de azonos is. Például kettőt hoz fel. Az egyik az angol aristokratának közreműködése a végből, hogy a polgári osztály érvényesüljön, a minnek eredménye Angliában a demokratia ura-

lomra jutása lett. A másik az a történeti tény, hogy a magyar köznemesség önként vette az alkotmány sánczaiba a nép millióit s adott a volt jobbágyoknak földtulajdont és így teremtette meg a mai magyar nemzetet és államot. A nemzeti érzésben sokak szerint faji vagy másféle önzés nyilvánul. Lehet, hogy így van a dolog, de bizonyos, hogy az az önzés, mely önfeláldozással is járhat és altruísmussal annyira telítve van, minden esetre magasabb rendű önzés, mint az, mely a sertés kondáéhoz hasonló tülekedésre vezet a vályú körül. Az által az *egyén* és társadalom nemesbül s erői fokozódnak. Érthető tehát, hogy a nemzeti érzés nagy befolyással bír a nemzetek életképességére és hatalmának kifejtésére, A magyarságot is egy évezreden át főleg a nemzeti érzés tartotta fenn és a jövőben szintén az lesz életereje és életképességének legfőbb biztosítója. A feszült figyelemmel hallgatott és nagy tetszéssel fogadott meggyőző előadásért FARKAS PÁL mint a szabad iskola igazgatója mondott köszönetet, kiemelvén, hogy abból erőt és lelkesítő biztatást meríthetünk socialis tanfolyamunk vezetése közben is.

A socialis tanfolyam iránti érdeklődés ez évben általán igen örvendetes.